

تیشکىك

لە سەر زمانى

دانىشتوانى كۆنى كوردستان

(زمانانى خوورى و ئورارتوو)

د. كوردستان موكرىنى

پىچىنى ئوسىنگەرى روغنىز بۇ كۆمىچىلەرى مەكەندۇش

بىلەنچە: شىنار مەنىسى. ئىچىنى سەمەر ●

حکومتی هملس گوردستان - عتراق

وزارتی رانشیری

کنشی کولای کارول

زنجیر ۱۶۰

تیشکچک لسمر زمانی وایشنوری کولی گوردستان

نوسمر: د. گوردستان سولکایانی

سرمیشی چاپ: عقی عورشید

شیرل: ۱۰۰۰ وانه

چاپخانهی وزارتی رانشیری - حملیتر - ۱۹۹۹

پیشانی: تیشکچک ی روتقز یز کولایانی ماکیش

پېښه‌کي

نمېوونی هېچ بهرهمېتکي سهره‌خو به زمانې کوردې، که زانيارېک له سر زمانانې خووري و نورارتودا پگړيته خوې، هڅې سهره‌کي تاماده‌کردنې هم بابه‌تدې بهرهمېته.

رژشېپري همېژې کورد هرگېز پېناسه‌ي خوې يو ساخ ناپېښه‌وه، نه‌گهر رابوردووي خوې لا رووناک و ناشکرا نه‌بېت، که خووريان و نورارتويان لاپه‌نېتکي گرنگيان هم رابوردووي نو به که لېچه‌رېتکي دولتمه‌ند له خاكي کوردستان دا پر کردوته‌وهو هېندېک جار له چنده يوازېک دا تا راده‌پک کارېگه‌ري له سر گهلانې دراوسېشې دا هېبوه.

هر هم کارېگه‌ري کردنه يو به هڅې نه‌وه‌ي نهمه‌ني ناسان و که‌فکاز ناسان به ده‌يان سال پېش شېسته هېول بده‌ن به‌نديوارېک له نېوان زمانې نهمه‌ني و زمانانې که‌فکازې دا له‌گهل زمانانې خووري و نورارتودا پيدا بکمن، نهمه له کاتېک دا، که خووريان له نېر جهرگه‌ي کوردستان دا ژباون، نه‌ک له که‌فکاز و نهمه‌نستان، بېلکو دمه‌لات دارېتېيان هېندېک له ناوچه‌ي نه‌واني گرتېوه.

خووريان به نېرېانگه‌رين گروهې زمانه‌واني و کولشورې سهره‌خوې ولانې کورده‌واري بوون، که له‌گهل داهاتې نووېن دا نېويان هاتووه، چونکه رولېتکي سهره‌کېان له مېژووي پاکووري مېسق‌پوتامېادا گېراوه، به تايبه‌ت له‌لايېن رامېارېوه به پيدا بوونې پاشايه‌تې نورگېش (۲۲۳۰-۲۱۱۶ پ.ز) وه يا

پاشایه‌تی نورکیش و نه‌وار (۲۰۰۳-۲۱۱۱ پ.ز) و هه‌روا ده‌وریان له لایه‌ن شارستانیتیه هه‌بووه، نه‌ویش له بواری نایین و پاسا و کاریگه‌ری زمانه‌وه، جگه له‌مه‌ش خووریان ده‌وریکه دیاریکرایان هه‌بووه له گواسته‌وه‌ی زۆر لایه‌نی کولتووری ميسقوتامیا بۆ ناسیای بچووک و ژوو‌رووی سو‌ریا و لویتان به نایبه‌ت له چه‌رخه‌ی بوژانه‌وه‌ی پاشایه‌تی حیثی دا.

نورارتو‌ه‌کان له نیه‌وه‌ی یه‌که‌مه‌ی هه‌زاره‌ی یه‌کی پ.ز.دا به هه‌نژیکه‌ی رامباری زۆر به هه‌نژ له پاکووری ميسقوتامیادا ده‌مێردان و خورداوه‌ندی مه‌زنیان (خال‌دی) له موساسیر له نه‌ژیک ره‌واندز بووه، ده‌سه‌لات دارتیشیان گه‌یه‌شتبووه لای کتیه‌کانی کاف.

له‌به‌ر پێوه‌ندی جوگرافی ولاتی خووری له‌گه‌ڵ ولاتی کورده‌واری دا له مێژووی کۆن دا پتویست ده‌کات، که لایه‌ک به لای زمانی نه‌و سه‌رقه‌ کوردستانییه‌دا بکه‌ینه‌وه، که له‌و سه‌رده‌مه‌دا له کوردستان دا ژیاون و هه‌ندیک له خووری لێژان به به‌لگه‌ی ناپه‌تانه ره‌گه‌زه‌که‌یان بۆ ره‌گه‌زی جۆزاو جۆر ده‌گه‌رتنه‌وه.

کورده‌یه‌ت ته‌گه‌ر هه‌ر نه‌یه‌ت لیک‌ژێنه‌وه‌یه‌کی سه‌ره‌خۆی له سه‌ر زمانی خووری و نورارتو‌دا به زمانی کوردی هه‌یه‌ت، که زمانیکه‌ی کوردستانی بووه گه‌له‌که‌شی هاوچه‌رخه‌ی سو‌مه‌ر و ته‌که‌د بووه له زووی که‌له‌چه‌ره‌وه‌ش هه‌یچی له‌وان که‌مه‌تر نه‌بووه.

له پال نه‌مانه‌شداو له پێتاو لیک‌ژێنه‌وه‌یه‌کی زانستانه‌و پابه‌تانه له مێژووی په‌رسه‌ندنه‌ی زمانی کوردیدا وام به باش زانی له کۆنترین زمانیکه‌ی نووسراوی کوردستانی ده‌ست یه‌ بکه‌م، که

نه ویش زمانی خووری به، چونکه کاریگهریتی زمانی خووری که
 له دواتردا پتی و تراوه نورارتوو بو سه زماڼی کوردی
 ناپیه تیتیتیکی سه به خوی پهره سندننی زمانی کوردی له نیوان
 کومه له زمانانی ئیرانییدا پیشان ده دات، لیکولینهوه لم دوو
 زمانه بو زمانی کوردی کاریکی زور پتو بسته، چونکه نه دوو
 زمانه ی کونه ی کوردستان ده بیت بهندیواریکی به تینی زمانه وانیاڼ
 له گهل زمانی میثانییدا همو بیت و نه وهی شایه نی باسه زمانی
 میثانی به زمانیکی پر تو کوردی داده ندرت.

هه یرن نهین
 ۱۹۹۵/۴/۱۴

شوتن و کاتی هه بوونی خووریان و ئورارتوویان

به پشی نمو به لگانهی، که هه، نمو روون بۆتهوه، کهوا شوتنی
نیهته چی بوونی بنجی خووریان هه رتشی ژوورووی میسز پۆتامیا
بووه، که نیشوان کینه کانی زاگرس له بهری رۆژههلات و
کههرکه میش، که له سهرووی شاری جهله به له بهری رۆژاواي.
کاتی پهیدا بوونی پشیان له میژوودا بۆ نیره راستی هه زاره ی سیتی
پیش زاین ده گهریتتهوه.

خووریان نزیکه ی ههزار سالهیک دهسهلات دارتیان له وولاتی
کورد ههاری ئه مرۆ تا راده کیش هه رتسانی دهروبه ریدا هه بووه،
کیهکلیپ نه تهله، که پاشای ئورگیش بووه له دهروبه ری
۲۲۳-۲۱۱۶ پ. ز. دا ژیاوه دوا پاشاشیان نه تیش خووی له
دهروبه ری ۱۶۲۵-۱۵۹۴ ی پ. ز. دا نیری هاتوه (د. جهمال
رشید احمد و د. فوزی رشید - ۱۹۹۰).

به لگهش بۆ نه مه، که کوردستانی ئه مرۆ مه له بهندی خووریان
بووه، نمو شوتنه، که له نیر شوتنه هاری نووسراودا هاتوون و
له مرمان رهواید تییان تیدا کردووه و ئه مرۆش هه کرد نشین،
هه ره که له پاسانه ی ژوودا روون ده بیتتهوه:-

پاشای خووری (ئه تهله شین- دهروبه ری ۲۱۱۱-۲۰۰۳ پ. ز.)
تایلۆیه کی، که له برونز دروست کراوه چی هیشتهو تیییدا ده لیت:
(من نه تهله شین کوی شتومهاتم پاشای ئورگیش و نه وار...)
ئورگیش، که مه له بهندی خوداوهندی خووری کۆماریی بووه،

که وتبوه سمر سهروچاوهی رووباری خابوور و نهواریش له بهری
رژوهلاتی دجله له نیوان زتی خوارو رووباری دیاله دا بووه.
خیزانیتکی خووری، که به ولوو نیتوداره، نه رشیفتیکی
دوله مهندي له کهرکوک بۆ به جی هتشتوین، که پلهی
شارستانیته نراپخا دهویتیته.

له سهرة تای همزاهای یهکی پیش زاین دا خووری زمان نم
دوله ته پچووکانه بیان یتکههیناوه، که هه مریان که وتبوه نه
کوردستانی نهمرۆ:

۱- گوزانه (تل حلفی نهمرۆ، که که وتۆته هه ریمی سن
کوچکهی نیوان عیراق، نیران و تورکیا).

۲- خوسروشکیا، دهلته تیک بووه رووبه رووی ناشووریان،
چونکه که وتبوه نیوان ناشوور و ئورارتو له سه ر دۆلی رووباری
بوهتان (بۆتان) سوو.

۳- شویری وه یا شویری له بهرزایهکانی ساسۆن دا.
۴- دهلته تی دهباوخی له دۆلی رووباری چوورخ و لهوانه به له
قهره سوو و سهرووی رووباری قورات دا بووین.

۵- دهلته تی ماننا، له پاشووری گۆمی وورمن.
خووریان دهسلانداریتیان به سه ر هه ریمانی دهووبه رشیان دا
هه بووه، بۆ وینه که هتشتوونه ته فه له ستین هه لبه ته له پیش
جووله که، هه ره که تهورات خۆی دانی پێدا هتتاوه به جووری
نهیانی له سه ر التکون دا بر دووه.

خووریان له سه ر ده می پاشایه تی نوئی حیشیان دا (XIII-
XIV پ. ز.) دا کساریگه رتکی زۆریان له سه ر نایین و

میتولزیو کولتووری حیشیان دا همبووه، هر وهکو له نیتو
شوتنهواری نووسنیان دا دیاره.

یەکه‌مین هیتا‌یه‌کی، که بۆ نورارتویان گرا‌هیت لهو تاب‌لۆ
ناشووری‌یه‌دا هاتووه، که بۆ سه‌ده‌ی سێزده‌می پ.ز. دگه‌رتته‌وه لهو
شوێنه‌وارانه‌ی که له کوردستان و نهمه‌نستان دا لهم سالانه‌ی
دوا‌یه‌دا ده‌ست که‌وتوون، نه‌وه ده‌سه‌لمێن، که نورارتویان له نه‌وه‌ی
یه‌که‌می هه‌زاره‌ی یه‌کی پ.ز. دا هیتکی رامباری زۆر به‌هیتیان
پتکه‌یتاوه.

لێره‌دا پتو‌سته نه‌وه‌ش بگوت‌یت، که‌وا مانیکان، که له
باشووری نورارتووه‌کان ده‌یان، له سه‌ره‌تای هه‌زاره‌ی یه‌کی
پ.ز. دا نه‌وانیش به‌ هیتکی رامباری دی به‌هیت له نیتو هه‌رتمی
کوردواری به‌ تاییه‌ت له ژێرووی گۆمی وورمیدا داده‌ندران و
هه‌میشه‌ش له‌گه‌ڵ نورارتووه‌کان دا له گێرمه‌و کتیشه‌دا بوون، له
نه‌ج‌امدا نورارتووه‌کانیان لهو ناوچانه‌ی سه‌رووی زتی گه‌وره‌و
چهند هه‌رتمیکی دی کورده‌ستانی ئێران و عێراق به‌خه‌نه ژێر رکتی
خزایان و لهو هه‌رتمانه‌ی، که له ده‌رووبه‌ری ره‌واندزی نه‌مه‌رتیه
له‌وسا له‌لایه‌ن نورارتویانه‌وه زۆر پسرۆز بوو. چونکه په‌رستگه‌ی
خوداوه‌ندیه‌ان (خال‌دی) له‌وت‌دا بووه‌و نورارتویان لهو شوێنه‌یه‌ان به
مه‌ردینی تیتو نابوو، به‌لام ناشووریان به‌ نیتو موساسیر ئیتویان
بردووه (د. جمال رشید احمد و د. فوزی رشید - ۱۹۹۰).

شوتنه‌واری نو سراو به زمانی خووری

لیره‌دا هر زۆریه‌ی نهو شوتنه‌وارانه‌ی نو سراو به زمانی خووری ده‌خمه‌ی پرو، چونکه شوتنه‌واری دییان به زمانی نه‌که‌دیش هه‌بووه: شوتنه‌واری نو سراوای پاشای خووری تیش نه‌ته‌ل (۲۰۴۵-۲۰۳۷ پ. ز) دا بووه‌ی په‌رسته‌گه‌یه‌کی بۆ خوداوهند نرگال دروست کردووه (نه‌فسانه‌ی پاشایه‌تی له ناسمان دا، که، زۆرانبازی نیتوان خوداوهندی خووری ئالالو له‌گه‌ل خرداوهندی ئانۆی سومه‌ری و چهند خوداوهندیکی دی ده‌خاته پرو. نه‌فسانه‌ی گلگامشی سومه‌ری، که به زمانی خووری نو سراو‌ته‌وه له‌حه‌توسا (بوغاز کوی) دۆزراوه‌ته‌وه. چیرۆکی راوچی (که‌شی) به‌هه‌ردوو زمانی خووری و حیشی نو سراو‌ته‌وه (Filhelm 1992)

کۆمه‌لیک نامه‌ی پاشای میتانی-توشراته، که به زمانی خووری نو سراو‌وه بۆ ناسون حوتوبی سنجیه‌می له‌سه‌ده‌ی چاره‌می پیش زایهندا ناردووه‌وه (تل العمارنه) دا دۆزراوه‌ته‌وه‌وه هه‌روا تیشکستی خووری، که به‌ته‌لف و بیتی نه‌که‌دی نو سراون له‌ئوگاریت دا ده‌ست که‌وتوون، دیسان ژماره‌یه‌کی زۆری تیشکستی خووری، که به‌شویه‌یه‌کی سه‌ره‌کی له‌پرووی نیتوهرۆکه‌وه به‌ندیاری به‌په‌رسته‌نه‌وه هه‌یه‌و پارچه‌کانی ناته‌واون، له‌ئارشیفی پاشای حیشی له‌بوغاز کوی له‌ناسیای بچووک دا ماونه‌ته‌وه. له‌ئاوچه‌ی نۆزی، که که‌وتوو‌ته نیتزیک که‌رکووک کۆمه‌لیک تابلۆ به‌ زمانی خووری دۆزراوه‌ته‌وه (د. جمال رشید - ۱۹۸۸)

ههروا له نهنجامي رووحان و داتهپسي لايهكي كهلاي كهركوك،
 كۆمهليك تابلۆ به دهركهوتن، كه خوورين و سهه به بنه ماله ي
 ووللوه (Groz 1988)، ههه له كهركوك دا كرمه ليك
 نووسراوى خوورى دۆزراوه، كه به حيراني نيبخيب تيلاي
 خوورى دهگهريهوه به زمانى خوورى و به نووسيني ميخى
 نووسراون (Gadd 1920)، له دهشتى بيتوتن داو به
 تايبه تى له شمشاره (شوشاره) چهدين تابلۆ ميخى، كه به
 رماسى خوورى نووسراوهوه له نهنجامي پكشين دا بهر چاو
 كهوتن، ههروا چوار ميللى خوورى له ناوچه ي بيتوتنه دهست
 كهوتوون و نيتشه ش په رستگه يان له شوقتيكي بهر له سهروچاوه
 له بيتوتنه دا ههه ماره (د. جمال رشيد - ١٩٨٨). دواترين
 شوقنه وارى نووسراوى خوورى به سده ي چوارده و سهه تى سده ي
 دوازه ي پ.ز. دهگهريهوه.

شوقتمواری نووسراو به زمانى نورارتو

شوقتمواری نووسراو به رسماسى نورارتو له زؤرىهى نمو همرتانهدا دؤزراونهتوه، كه دهمسلات دارتتیبان به سهردا همپوهه، كه نمو خاكه فراوانهى گرتپوهه- له فورتاهه با بهرى باشوورى وورمن له شارى مووشهوه ن گؤمى سېشان و باشوورى سنوورى گورجستان.

له نهنجامى پشكین دا (۰ ۱) چوار سهد نووسراو به زمانى نورارتو دستكهوتون، كه پتوهندیپان به میتزوو، سیددانان و پهرستنموه هده، ههروا ده نامهیهگین، كه زؤریهپان بؤ پاشا نمرگشتى پهكهم و سهردوورى دووم دهگهپتیهوه چنگ كهوتون. پاشا نیشپورنى كورپ سهردوورى پهكهم (له دهوروبهرى ۸۱۴-۸۰۶ پ.ر)دا شوقتمواری به زمانى نورارتو جین هشتتوهه، به تاییهتنى پاسى نمو هتپشانهى، كه بؤ باكوورى وولاتى ختوی كردهوه له سهر نمو بهرده نویسپوه، كه بهرده دؤلى (دهلى باپا) دهچیت، ههروا شوقتمواری نویسینى له بهرى نمو هتپشهى بؤ ههرمى پارسوا له باشوورى گؤمى وورمن دا كردهوه، نیشپورنى له لای كپلهشپیش نووسراو پكی به زمانى نورارتو و ناشوورى دا بؤ بهجین هشتتوین، كه پاسى نمو رۆیشته دهگات. كه مپهواى كورپ بؤ موساسپیری كردهوه نمو شوقتمواری پههستگهى خوداوهندی مهرنى نورارتوبان (خاندی) پوههوه سهد كپلۆمه نریك له سهرووى شارى همولتیرهوه پوهه، نمو بهردهى كپلۆشین نیشپا له بهر دمرگهى مووزهخانهى وورمن له تهران دا داندراوه.

سهره‌نای لیتکولچنه‌وه له زمانى خوورى بۆ گۆتایى سه‌ده‌ی
 رابردوو ده‌گه‌ڕێته‌وه، نه‌وه‌ به‌وه‌ که له‌ سالى ۱۸۹۱ دا به‌تێک له
 ژێر سه‌رده‌ی (نامه‌گانی مینانی) دا له‌لایه‌ن گ.خ. قینکلپارو ل.
 ئه‌پیل دا به‌لاوکرایه‌وه، به‌لام له‌باره‌ی زمانى ئورارتو کۆنترین
 باسێکی چاپکراو ديسانمۆه هه‌ر بۆ سه‌ده‌ی هه‌ژده‌م ده‌گه‌ڕێته‌وه،
 که له‌ سالى ۱۸۲۸-۱۸۲۹ دا ف. شولچ به‌به‌تێکی له‌سه‌ر
 زمانى ئورارتو دا به‌خش کرده‌وه له‌و کاتانه‌وه نا ئیستای ده‌یان
 به‌ره‌مه‌ی رانستی به‌ زمانانی نه‌لمانی، روسی و ئینگلیزی دا
 له‌لایه‌ن ده‌یان خووریلوژو ئورارتو لۆژاندا به‌لاوکراوه‌ته‌وه (م.ل.
 خاجیکیان- ۱۹۸۵).

پتوہندی نیوان
زمانی خووری و زمانی نورارتو

ههروه‌گو له‌مه‌و پێش هه‌مم بژ نه‌وه‌ کرد، گه‌وا ده‌سه‌لات دا‌رتشی نو‌را‌رنه‌ویان له‌و ده‌وله‌ نه‌ به‌جو‌وه‌کی، که دا‌نێش‌ه‌و‌اسی خو‌وری زما‌ن به‌و نه‌وی ده‌یا‌وه‌ی به‌و پێکهات و خو‌شیا‌ن به‌ خو‌یا‌ن ده‌گه‌وت به‌یا‌نا، که شتی‌وه‌ی گزنی به‌ زما‌نی نه‌تێچه‌په‌یا‌ن به‌یا‌نێله‌ به‌وه. نه‌و گه‌وپه‌نه‌ی له‌م هه‌ر ده‌سه‌دا رووی دا‌یێت هه‌ر له‌ رووی شتی‌وه‌ نه‌وی ده‌سه‌لات دا‌رتشیان به‌وه، به‌لام ره‌سی مه‌ر ده‌مه‌کی هه‌ر به‌ک به‌وه، که خو‌وری به‌وه، هه‌له‌ به‌ت زما‌نی خو‌وریش وه‌ک هه‌ر ره‌مانێک چۆن کارێگه‌ری له‌سه‌ر زما‌نی دی هه‌به‌وه، له‌ هه‌مان گاته‌دا ره‌ماناسی ده‌وره‌ به‌رشی کارێگه‌رییان له‌سه‌ریدا هه‌به‌وه، به‌قه‌ نه‌و زما‌نه‌ خو‌ورێسه‌ی، که له‌ گه‌ه‌ په‌یدا‌به‌و‌نی مه‌شێژو‌دا هه‌به‌وه، چۆن نه‌و زما‌نه‌ نه‌به‌وه، که له‌ ده‌وله‌تی گه‌ورانه‌وه‌ ی ده‌یا‌وه‌ی دا به‌کار هات‌وه، چونکه هه‌ر ره‌مانێک دو‌و‌چاری هه‌مه‌و جه‌زه‌ گه‌ژانه‌یک به‌و ده‌یه‌ت.

لیکڻ کولڻه وکانی سوئ نه و هیان پششان داوه، گهوا نووسینی
بوارتو له نویسی جوړیایانه وه پهری سهندووه، که بڼه زاره
دووی پیا، ده گمښتووه، په لوم نم نووسراو نه ی نورارتو له ژور
کاربگری نویسی ناشروریدا هیندچک گزانی به سردا هاتووه،
کارکردن له دقریه وی پتوهندی نتوان هردوو زمانی خووری و
نورارتو بڼه لیکڻ لره و ان کاریکی نه ویده سانا نه بووه، چوکه نه و
پا به تانه ی به زمانی خووری نووسراون به شتویدیه کی سهرکی

لهپاره‌ی پهرستن و دهنگ و بامی پاسایه‌تی کۆشک و باله‌خانه‌یه،
به‌لام نه‌وانه‌ی به‌ زمانێ ئورارتوو نووسراوێ له‌پاره‌ی ده‌نگ و
پنیا‌دانه.

زمانی خووری و زمانی ئورارتو له‌ رووی قۆباخی میژوویاندا به
باشی نه‌خراوته‌وه‌، ته‌نێ نووسراوانی کۆنی خووری، که‌ له
ئورکشیشت دا دۆزراونه‌وه‌، ئاراده‌یه‌ک له‌ هه‌یندیک لایه‌نی
زمانه‌وانیدا له‌ زمانی ئورارتوو بێریکه‌، ئیکسته‌گانی دی خووری
به‌ی ئه‌وه‌ی ته‌ماشای حیاواری ئۆرگرافای ناوچه‌یی ره‌گه‌رانی
ناوچه‌یی تایبه‌تینی زمانه‌وانی هه‌م‌ه‌وای به‌ شوێنه‌واری یه‌ک
قۆباخی په‌رسه‌ندنی میژوویی ده‌ژمێردێن، هه‌روا له‌ ئێر
ئیکسته‌گانی ئورارتووی سه‌ده‌ی (IX و VII پ.ر.) دا هه‌یج
حیاواریکی گه‌رگ و دیاریکراو نییه‌و هه‌ر ته‌سێ دوو- سه‌ن
ئیکستی ئێر ده‌رچیت، که‌ تایبه‌تیتیکێ که‌می دیالیکتی پێوه
ده‌اره‌.

(Melikishvili 1954)

فونولوژي و فونوتيکي زماناني خوږي و نورارتو

په بېلګه نهوه روونکراوه تهوه، کهوا چڼن له زمانې خوږي،
ناواش له زمانې نورارتوډا هوتيم ههپوه، که بډ دهر پښيان
نوسيني ميځي نه که ددي پر به پريان نهپوه، بډيه نيستاش
ساحکردنهوي کتښه په که له ناراداپه.

بډچوونیک پاسکراوه، کهوا له زمانې خوږي و نورارتوډا سن
نهپروين تېکرا هاتوون، په ناپېسته تي له زمانې نورارتوډا سن
بېزويني کپ، ناوړه دارو گران پدک له دواي پدک هاتوون، بهلام
بېزويني دوپاته کراو له زمانې نورارتوډا نه ماوه له دست
دراوه، که له زمانې خوږي دا ههپوه (baba, babba < pappa
- کتو)

له گڼ ههپووني نهو زهجه تهپيانهش تواندراوه نه غښته پدي
ژيروو بډ سستځي فونولوژي ههروو زمانې خوږي و نورارتو
پنک بهتندريت:

خوږي - a, u, o, i, e, e, a

نورارتوډا - a, u, o, i, e, a پروانه:

(Speiser 1941, Diakonoff 1967, 1986)

بډوين بډي ههپوه له رووي حوږيوې بگوتريت وهک: i < o)
(e / له پښ (h), tta, lla, دا، وپا له نيو دهچيت له
پښ قومانتې دڅي حسته سردا هر وهکو we له نيو چوه
Nuza - شاري نورا // نوزي - Nuz - we، ههروا له کاري

af - i wa - ož - tan - من معم کرد a - له نیسوجووه
 شتیه که ی بهم حوړی لتهاتووه: tanoziuf، دیسانموه له پیش
 ne - ی سیمی دا paba - کتو، شاخ n - pab کیسوی،
 شاحی، له دواي (n,r,l) دا، که (na - ی) نسبیان له گه لدا
 هاتووه وهک šawala - na < šawal - سال -
 na نم له کاریشد، بهرچاو ده که ویت e - l - i - kul - بگوتیا،
 tadugar - ug - ar - i - ewe tad - حوښه ویستی پیشن دا،
 - < rewa له نورارتو شدا هه مان حوړه - Ź/zad - itu /o
 me < Ź/zatu o-me دایامه من، به منیا دا.

دوړ جار a- له کوتایی وشه ی نه بسؤلوتدا له نیسوجووه، Gal-
 Ź - Ź - lla gamiz - که لگامش نمواسی (کسرد)، له دواي
 قوناختک دا بهم حوړه گزراوه، Galgamiž-ull.

له رمانی نورارتوودا دیفتونگ بز پک بروین گزراوه Bia
 Biaina-w < Źawe فونیسی (r) ی له زمانی نورارتوودا
 گزراونکاریکی زوری به سهردا هاتووه که که ووتوته پیش بزونی
 (a) ی هتدار، له دواي دنکی (r) دا دهگی [?h=] په یدا بووه
 له دووی گرافیکتووی وهک پارچه بووی برکه پیشن دراوه (tar -
 a-e - توانایی) بزونی بین هتیزش له دواي (r) دا له نیسوجووه
 parto < par-ito - بهام par-u-b-wa/.

وا دپاره له رمانی خووریدا دوو (e) هه بووه، که پکیکیان له
 میتانیدا شتیه ی (e-e) و له بوغار کوتی و له ماری دا (e-ی)
 نواندووه، له گزراتوودا (i) ی بز داندراره، که له میتانیدا شتیه ی
 (e) و له ماریو بوغاز کوتی (i) بووه.

دهنگی (0) له زمانې نورارتوودا له چاوه دهنگي (U) دا رقتسر
 به کار هانوه، له زمانې مینانیدا بیشانهی (U/O) Ku/Ko ی
 پژ داندراوه، له هتندیک نیکستی خووری و نورارتوودا همدوو
 دهنگی (0) و (u) لیک جودانا کریموه
 (Seiser 1941, Diakonoff 1967, 1986).

نمېرویی له رماسی خووری و نورارتوودا له شینوهی ژورو
 پیکهاتوون و هلهت هیژ له لایمن لیکتو له روانهوه هر په تیوری
 داده ندریت، چونکه له هممو پارتیکدا پهلکه دار نی:

خووری:

[pp , b/p] گرافیکی [pp , b/p]
 [m , w, f] گرافیکی [m , w, ww] و ویا [m , u]
 [tt, d/t] گرافیکی [tt, d/t]
 [n, ɲ, ɕ, zz, ʔ, s] گرافیکی [z/ʃ, ʃʃ zz, /ʔ s]
 [ʔ, l, ɭ] گرافیکی [ʔ, l, ɭ]
 [r] گرافیکی [rh]
 [j] گرافیکی [j] و ویا [i]
 [g, k] گرافیکی [g, k]
 [h, kk, kh] گرافیکی [h, hh, kk, h/k]
 [h] گرافیکی [h]

[b, b, p, p] گرافیکی [b, p, p]

[m, y, ʏ] گرافیکی [m, w,]

[d, t, t] گرافیکی [d, t, t]

[(?/), ʃ, < ? č), c, s (? ž), ? š]

گرافیکی [(? z), z, (?s), š, š, (?š), s, d, t, t]

[Z] گرافیکی [Z]

[r] گرافیکی [r/rh]

[j] گرافیکی [j, i//g]

[h, b, ?g, k, k] گرافیکی [h, ?g, k, k]

[?h] گرافیکی [?] (Diakonoff 1967)

هیندیک پیچیده هس، بز نه‌دی وای بز بچن که‌وا p/b و u/d و k/g ی خوری هم‌میشه له‌گه‌روو یا له‌گه‌ل نمودا گذکراون و دهرراون و هه‌روا نمسه به تمواوی و راستی له ټو ټدا به‌دیار ده‌کوت.

pp ی خوری (هم‌میشه کپ پوه) و له‌وانه‌یه بز pp و‌ها بز bb بگه‌رتسه‌وه، له نورارتودا چهن‌دیتی نه‌بزوتن پارټزراوه، به‌لام نه‌بزوتن دو‌باره‌کراوه‌ی به‌پارټزراوه خوری- paba جزره شپوه‌یه‌کی papp به‌کتو/شاخ (babba baba >)- نورارتو baba-na و bam-na - کتو/شاخ. له زماني خوریدا w به دور جزر هاتوه، له‌گه‌ل نیشانه‌یه‌کی برگه‌یی تاپه‌ت، یا له‌گه‌ل پروتینکی نیشانه‌دراودا بز U، گرافیکی هه‌ره

دوایی له زمانې نورارتوودا تایه تیتي خوی هه پوه، فزمانتی
 جوړی له دڅی خسته سهردا U-e-wa ی له گڼ هاوچه شنه کی
 له نورارتوودا {wa - U-e} به راورد بکه.

d/t و tti خوری و l,t,d ی نورارتووی دیسانه وه بز
 په کیوونی تپی دوپاره کراو ده گرتنه هه وه کو له خوړیدا b/
 p و له نورارتوودا p p, b, په، که بز هه مان دهنگی لیتی
 ده گرتنه وه.

دهنگی S ی خوړی، که له گڼ Z دا ریک ده که پت له ووی
 گرامیکه S ی یا Z بز داندراوه له نورارتوودا نیسانه ی
 S ی به راسه ریتی، که هه وه کو (ژای کوړدی ده کو تدرت نه وه،
 دوور نیه دهنگی (L) ی نیوان ددان وه یا (Z) ی نورارتو له گڼ
 (S) دا هه هه مان دهنگ یی، نه مان به راورد بکه: خوړی -az،
 نورارتو -as، خوړی haZ گوی لئ پوون. نورارتو haš،
 (S) ی نورارتو به هه وه بز چوونیک هیکه دار پوه، له گڼ نه وه
 هه ته نن دوو (S) ی ویکچووی نورارتو له زمانې خوړیدا
 هه پوه، که چی نه گونجاو پوون.

S ی خوړی به تموای تیکه لوی دهنگی کی C پوهو
 له واته به وه کو (lš گزگرایت)، به لام گرافیکي Z تیکه لوی
 ناوازه داری dz / ځ پوه.

LL ی خوړی به شپوه یه کی کی L داده ندرت، وه یا هه پوونی
 به خوړی دوپاتکراوه ناراندرت، هه روا (nn, mm, rr) ی
 دوپاتکراوه وه کو فونمیکي سهره حق له خوړیدا به رچاو ناگون
 له نورارتوودا به راسه ره کی هه (n, m, r).

له زمانى خوږي و نورارتووشدا (R) له سمره تاي وشدا په کار مهاتووه (اځکه له پدک دوو رووداوي شک لیکراودا نه بیت، که له یتو ټيکنه گاني هوغاز کویتدا له وشي ودرکیراوي نه که دیدا بڼ یتو زمانى خوږویدا به رجاو ده که و، وک: Ruša له نورارتوود، به لام هر وکو له ترا سکریمچی نه که دیدا پيشان دراره له قسه کردیدا وکو Ufsā گوکراوه. وا دپره (R) له زمانى خوږویدا نه ورنده په سځکي گوکراوه موده له نیوچووسی هه پوه.

g/K و KK له زمانى خوږویداو K (q) g, له زمانى نورارتوود، پاره که بیان هر وکو نه واندی پيشووه و k.k.g و هروا بڼ kk, gg, kk ده که پتتوه
حوته h, hh ی له روي گرافیکه وه له خوږویدا ناوادرارو کپ پوه (۱) دوو بیه ده کي (h) ی، که به پارمته گه روووه گوذه کړت له زمانى خوږویدا هه بوبیت، به لام تایه تپتی هژیسی نورارتو ناشکرا نییه،
له زمانى نورارتوودا له پټکها تنی وشدا گوږین له دهنگي نه پزوين دا گم رووی داوه.

هیر له زمانى خوږویدا به هوای روو به کراوه نه وه، له وانه په له کوتای نه وشه به دا بو بیت، که که ونوته ژیر کاریکه ریښی چنه د تپیتکدا، له زمانى نورارتوودا هیر که ونوته سمر برگی هره دواي، نه معش له نه بجای سوک بوونه وې بزوينی بڼ هیر لسمه هیرداردا پټکها تووه، به لام له نیودا که ونوته سمر برگی پشتری برگی هره دواي و لهو کاتانه شدا، که به (a) کوتای

هاتووه هیر که وتۆته سەر دوا برگه ، بۆ وینه له زمانى ئورارتوودا ،
 که (r) ى که وتۆته پیش برویى (a) ى هیزداردا دهنگى
 (h)؟ پیدا بووه ، که نویش له رووى گرافیکه وهک پارچه
 یوونى برگه پیشان دراوه (lar-a-e) توانایی ، بزۆننى بن
 هیسایش له دواى (r) دا له بنسوخووه . par-u-b/v به لام
 parto par<-ho نه گهر دهنگى (L) له دواى دهنگى
 (R) دا هاتبا نهما دوو چارى گۆریشکى هاوچۆر بووه:
 Sepūial <šep- ui- ar- u- l-e
 (Benedict 1962. Diakonoff 1967, 1986).

وشه‌ی فره‌نگی

وشه‌ی دَاشتن

وشه‌ی فره‌نگی همدوو زمانی خووری و نورارتوو هاوچوژن ۲۰. ی/ وشه‌ی نورارتوو هاوچه‌شنی وشه‌ی خووریه، نه‌گمر رازاوه‌ی تایبست به ناپین و کولتور یانه‌وه، که ۱۰-۱۵ / و هه‌روا وشه‌ی خواسته‌مه‌یشیان لن دهره‌پیتن، که‌نیزیکه‌ی ۵ / نه‌وه ریژمی ویکچوویان ده‌گاته ۲۵ / به‌لام نه‌گمر نه‌وه بژمیردیت، که‌وا نه‌و وشه فره‌نگیانه‌ی سر به زمانی خووری و نورارتوون له‌و تیکستانه‌دا هانوون، که لیک جیاواژن، نه‌وه به هه‌موو بیرو باوه‌ریکی لیک‌لهره‌وانه‌وه وا ده‌پندریت ژماره‌ی نه‌و وشانه‌ی چوژن یه‌کن رۆز ریترن. له‌و وشه خواسته‌مه‌نیانه‌ی که‌وتوونه‌ته نیو زمانی خووری وشه‌ی سومه‌ری و نه‌که‌دین سومه‌ری -Zu- - luma حورما < خووری zilumpa- ، نه‌که‌دی -amkar- - um < سومه‌ری -dam- gar- < خووری -tamgar- - بارزگانی، نه‌که‌دی -šarrum- پاشا < خووری -zarra- ، سومه‌ری -dub < نه‌که‌دی tuppum < خووری -tuppi- دۆگومیتنه و هی دی.

هیندیک زاراوه‌ی تایبست، که به‌ندیاری به‌نسپ به ختوکرده‌وه هه‌یه له زمانانی هیندو ئه‌وروپتوه خواستراوه، وه‌ک: خووری marianne - میرینی، میرانی، نینوداری، به‌لام وشه‌ی mari - نورارتوو واتای نینوداری که‌یاندوه.

پتکھاتنی وشه له همدوو رمسانی خووری ونورارتوودا وهک
 یهکن، وشه برقتی بووه له رهگتیکي لیکدراوه بۆ وینه -ag-
 که یاندن، راهبراندن -ha- گرتن، -gē (خووری -ke، نورارتوو
 -gfīē- پارتیزاوه، -tan- کردن، سازدان، en نورارتوو -in-
 خودی، په زدان -qawr (خووری -haw(n، نورارتوو
 -qewfā- زهوی، خاک، mann- مان، هه بون، fahr
 (خووری) چاک بیهت، بهقه بیهت.

همر وشه یهکی رهگه که ی کۆتایی به دوو نه بزوتن هاتیهت و
 شکی لێ دهکرت، که په که میاان تابهت بهیهت و لهوانه به
 نه بزوتنی همره دوايي به هورمانتیکي کۆن دابندریت پناحه یه کیش
 سهره تاکه ی له دوو نه بزوتن پتکھاتیهت ههروهکو دپاره له رماسی
 خووریدا هه بووه، لهوانه به له نه لجامی کاریگهری هیزدا پهیدا
 بوویهت.

نیو ههروا ناوه لنتیره بۆیان هه بووه زیاده یان له گه لدا هاتیهت
 ههروهکو له وشانه دا دپاره:

nirbad (u) - ناوه لنتیره، به واتای زۆر له خووریدا له گه ل nir
 هاتوه -ae nirbad - زۆر خهرا -nir - خهرا.
 ah - ناوه لنتیره -ah - nap - خاموشکردن، ههمن کردن، at
 -h - دیت.

u/oh - ناوه لنتیره - خووری his/u/o/ ههسه کردن نازار
 دیت.

پناخه ی کار له رهگ وه له رهگ و زیاده یهک پتکھاتوووه،
 پاشگرتیکیش کهوتۆته دواي ئهم زیاده وه، که بزوتنیکي تیماتیکي

بڼه، بزوڼی - i ویا - e - به شینویه یکی سهره کی دهوری
 بزوڼی تیماتیکیان پینیوه (شینوی نویسیان رنگی نه داوه
 لیک جودا بکړنه وه) بزوڼی تیماتیکی O - تایبته بڼه به
 شیو ویا ستوی رووداو، به لام بزوڼی - u - دهوری تیماتیکی
 به دیوه به گشتی، بزوڼی - a - شونې دیا ریکراوی خوی
 هم بڼه، به تایبته له گڼل راوړی واناۍ خزمایه نی گه یه نه بڼ
 ویه: خووری atta-پوک، amma - دایک، Zena - برا،
 ela - خوشک، sala - کچ (به لام fundg کوږو ašti ژن)،
 له نورارتوډا: sald - کچ -ه، هروا بزوڼی -a- له گڼل زاروی
 جوگرافیشدا هاتوډه: خووری - paba- کتو، šeia - ناو
 رووبار، نورارتو -baba - no- کتوان qawra - زوی،
 گمرد، muna - رووبار، alga - سنوور، هر دیسانه وه
 بزوڼی -a- رڼلی تیماتیکی له گڼل ستوی خرداوه نندایشدا
 پینیوه، به لام هر تنن له زمانې نورارتوډا Quefá, Húba,
 Teišab, Tusp(u)wēā و هی دی و له زمسې خووری دا هر
 له گڼل خرداوه نندی Sawuska دا هاتوډه، نه وې شایه نی پاسه
 رږبه ی هره زوری خرداوه نندی خووری بزوڼی -a- گه وتو ته
 کړتایپانه وه.

وشه لیکدراو زور به کزی له همدو رمانی خووری نورارتوډا
 پتکه پتراهه، له همدو زماندا نم وشه لیکدراوه تپسینی
 ده کړن: خووری -i- d - ar - att(a)- دیاری باوک el(a) -
 , -i- d - ar- دیاری خوشک (همروا نیری خرداوه نندی - مانک
 - یش - Šelada ؟ هر نم کومه له ده که ویت)، له گڼل نیری

کارشدا به کارهاتروه، له نورارتوودا نیتوی کاری وهک - - abili
d په ککرتن بهرچاو ده که ویت، که abili-ی نیتویا حی نیتو. به لام
d- کاره، که چی ده تواندرتت نه م شتوانه به پیچیه واندهش روو
پکرتنه وه.

(Speiser 1930, 1941. Diakonoff 1967,
1986. Barnett 1974. Khajikyan 1985).

تغییر

له زمانې خوږې و نورو نښانې كړ، نښانې ناسپاري و ناسپاري همرو نښانې دڅښ بهگهاراتووه، تپو پهسني مېوه، پهلام له روږي تاك و كړدا حياوازي همېوه.

بېشابه‌ی ناسپاری شونځی په‌کله‌مې گرتوټه‌وه، ځا نېشانه‌ک‌نی
دی پېښه لکاوه، نېشانه‌ی دڅخ‌که‌وټوټه هره دواي نېشانه‌ک‌نی
دی.

نیشانه‌ی کز بریتی بوده له (-a) یان (-aZ) له زمانی خووردی
به رژی (-aZ) به کار هاتووه، به لام (-a) ش بهرچاوکه وتووه،
له نوازرتوودا (-aZ) و هکو پاشماوه به کی زمانی خووردی دوری
گترووه، به لام (-a) رژی سهره کی نیشانه‌ی کز بوده.

ژماره‌ی دڅخ له زمانې خوړی و نورارتوود جیاولز بوون، به‌لام له رووی پنځینومو نیشانه‌کانی دڅخدا وټکچووبوون پټووندي به یارمدي پاشگريش دهرپرون، که زوربه‌مان له به‌نره‌تدا نټو بوون و بوون به پاشگرو لمو باره‌شدا نه‌ساوون و بوون به نیشانه‌ی دڅخ واک: edi شت، هېچ، که له زمانې خوړيدا هټر و هکو یتوش به‌کار هاتووه، نه‌گهرچی له رووی نه‌رکموه له دوری گزړيدا بووه یو بوونی به نارهلکارجا پاشگر، له نورارتوودا - edo و هکسو نیشانه‌ی دڅخی ریچکه - le - la به‌کار هاتووه، باوه‌کو شټووی سهره‌خوښی هده‌وه.

پاشکوی ناسرازی پتوهندی بز زیتړ چه سپاندس پتوهندی دڅخدا
به کارهاتوه، که زوری نه پاشکویانه له نیتووه ودرگیراړ و

وهكو نيشانهی دؤغیش بهگ رهاتوون (Sasson 1975)
 لتيكوتلرهواني زماني خووري و نوزارتوو ههر نهم چهند
 ژمارانهپار له نيونتيكستي نهم دوو زمانهده پؤساخ پؤتموه:
 خووري:

Šin - ۲

Kig - ۳

tumni - ۴

Šitta , Sinda - ۷

niza - ۹

eman - ۱۰

Kizə - ۳۰

(i) nu / obe - ۱۰۰۰۰

نوزارتوو:

sise - ۲

aiba - ۱۰۰۰۰

جنى نىتو

جنى نىتوى كەسى خودا بۇ كەسى بەكەمى ساك لە رىمى خوورېدا
 - is و لە زمانى نورارتودا Jes بووه، بەلام هەر گېزىبە تەنن
 بەكار نە هاتوون، بەلكو هەميشە پىشانەى : جى - پىس لكاوه
 وەك پىشانەى -le , -š , -wa , -we , -la - سو دۇخى
 نەپسولوت، بزر، خستنه سەر، مەپەست و گواستنه وەدا لە زمانى
 خوورى د . لە زمانى نورارتودا هەرسىن حوزە نىشانەى دۇخ
 ناسراوه، كە ە بۆ نەپسولوت و بزر و ukl - یش بۆ دۇخى
 مەپەست.

جنى نىتوى كەسى لكاو بۆى هەبووه بەكویتە سىو نىزمى كار پا
 لەگەلېدا هاتووه وەيا بە هەر چ وشە يەكى دېيەو: لكاوه، لەو
 پارانەدا، كە بە كارەوه لكاوه رۆلى سوپىكتى گىنراوه خوورى
 - b - i - faš نەو دەنىستىت، ũn - a - iâ - ân نەو نەو دېن.
 نورارتوو - de - a - ust من هېرشم برد ust-a-la نەو هېرشى
 برد، هەروا جنى نىتوى كەسى خودا رۆلى ئۆپىكتىشى گىنراوه، كە
 لەگەل كار هاتووه - n - hazôžav .. ta - an Kulôza
 an - نەو بە منى راگەياند // گوتم لىتى بوو

لە هەردوو زمانى خوورى و نورارتودا جنى نىتوى ديارى - ol
 يەكگىكى دى و a // sue هەمسو (لە رىمى نورارتودا واتى
 يەكگىكى دىشى بەخشىوه) بەرچاو دەكەویت
 harh arsuva Eratelə olə hauve من كەلام
 رووخاند (شارى) ئىراتىلە، ئىراتىلەكى دىم داگىركرد.

anũ danšue - ne - dan - tadugari dil ʾan

نەوانە ھەموو نێمە بەکترما، خوش دەوێت.

چن بێوی نادەر - inā - ھەرکە ی لە نێو تێکستە کدا بەرچو
کەوتووە - inām ā man - ھەرکە ی بێت.

چن بێوی ھە ی لە ھە :و و زمانی حووری و ئوزارتوودا لە
شێوی لکاودا ھەبوو

خووری - iww (if) - و کەسی بەکەمی تاک، aṣ - hww -
بۆ کەسی بەکەمی کۆ - w/ - ھە کەسی دووھەمی تاک، i / -
a - i / بۆ کەسی سێھەمی تاک و - az - i / بۆ کەسی
سێھەمی کۆ.

ئوزارتوو -

uke - uke - بۆ کەسی بەکەمی تاک، w - بۆ کەسی دووھەمی
تاک و (a) i / و a / بۆ کەسی سێھەمی تاک.

چن نێوی نیشانە لە ھەردوو زماندا جیاوازی، لە زمانی
حووریدا بۆ پێشاندانی شە ی بێریک - andi - و بۆ شە ی دوور -
anni بەکارھاتووە، ھەروا بۆ ھەمان واتا چن نێوی // manne
مانە ھەبوو

لە زمانی ئوزارتوودا بناخە ی - ina - لەگەڵ سە ی کۆتاییدا
بەکار ھاتووە: - ina uke ina نەوێ من، نەوێ نێریک، - ina -
na نەمە دیاریکراوە، بناخە ی ika شە ی دەچێتە سەر لە شێوێ
na - uka - ik نەمە (دیاریکراو).

لە زمانی ئوزارتوودا چن بێوی نیشانە ی a/ نەوێ کە، نەوێ
چە ی لەگەڵ نە و شە ی، کە بۆ دەگەرێتەوێ رۆژنێکی ھەڵا

ههیه:

a / ^{uuv} SISKU s / zad - u - b/v - نهو قوریا سییه، که

پیشکشیم کرد - نهم حن نیوه دهوری راسته حوی گیتراوه
له زمانی خووریدا تهن حن نیوی پرسپاری ^{aw} کن، نوزارتو
- du بهرچاو ده که ویت.

هۆ پيشانداسی حن نیویک، که واتای حۆتی له ههردوو زماندا
هگهیه نیت، نیو بهکار دیت، ههروه کو له زمانانی کۆنی
روژه لاتهدا هاو ههوه:

(Istane) - حووری گهرا نهو هۆ حۆ. ^{heiaru} - nna - هه
که سیک (هۆ حۆ) ^{su (w) e}، که بهر سه بهر که ی له زمانی
نوزارتودا ^{šui} ی ههوه واتای نیکرا، ههوه، هه می که پاندوه.

ئاۋەلتىو

ئاۋەلتىو بۆي ھەبۇرە ھېچ ھۆرە بېشائەپەكى رىزىمانى پىنۋە
ئەلگىت بۆنەۋى لە نىر خۇدا پىرىتەۋە بۆپە ھەر بە رىگەي
ئەركى سىتاكسى ئواندراۋە لىك خۇدا پىرىتەۋە، بەلام ھىندىك
خار بىشامى مېيەنى مۇرۇلتۇرى لەگەلدا ھاتۇۋە:

خوورى - Lulla - he - لولۇۋىسى، - he - hurru / o
burwo - he خوورى، [halba - ʔe] hlb g ھەلەبى،
ninwa-Rl [ninwa-ʔe] نەپنەۋاپىسى، ئورازتۇۋ،
diau - ha ناۋۋە - etiu - ھىتەپىسى، -sardura
ha - ھە، نەۋە، (a) sure - ڭە كىدار، - sure چەك
ha (a) uri - ڭە مەھزەن، نەپار - ڭە - uri نامراز، چەك، ئەم
ۋشەپە بۆگارى - (ur چاندن دەگەپتەۋە) ۋ زۆرى دى.

نېشائەنى نىسى دىارخەرى ne - لە ھەردوۋ رىمىسى خوورى ۋ
ئورازتۇۋا دەۋرىكى رۆز گىرنگ دەگىرپەت پەۋەى ئەم ۋشەپەي
پىنۋەى لىكاۋە دىارخەرى ھاچ لە روۋى پىشانداننى تاكايەتنى لە
روۋى كاتەۋە پىشتەر رانراپىت، ۋەپا لەگەل نىسۋى دىارخەرو
دىارخەراۋا پىت، ۋەك لە ئورازتۇۋا: - Haldi - n ustab
خوداۋەندى خالدى (پىشتەر ناسراۋە) رۆپىشت.

Rusā - na alusTušpā - i pātar

رووسا (پاشايەكى - كەسپىكى ناسراۋە) فەرماندەى شارى
توشپ - (i) n pura- na Haldi - خالدىيانى دېل، -
na esi - ne - ina لەم شۆپنەۋە.

له زمانى خووریدا (ne) له گهڼ ديارخه رو ميځى ديارخه راويښدا
 به گساردتيت. يډ هر نيم له گهڼ ديارخه را ew(e)r - ne
 Mizir - Lullue - ne - we پاشاى (ولاتى) لوللووييان.
 re - we (Mizir - ne - we) u / o min (i) - ne - -
 tuppi nihar - re - we we allae ميسو ولاتى مهربان.
 دوگوميتتى داپيژراو.

(ne) سربه خوځ هاتووه، به لام وه گسو نيتوتك و روځلى
 ديارخه راوي گيځه او - Muž(u)ne - جمك، دووانه. له نوراوړندا
 ardi - na ليردا مهربستى موساسميرد، به لام په تاييدت شار
 ده گه به بيت له گهڼ - (ardi شار) دا به راوردى بكه، ثم نيشانه يه
 له شتري (na) د پوره له هه مان كاتدا ديارخه ريش پووه:
 Šawuska - we - (a)z - us šije - na - (a) z -
 uš ناو (خوداوهداسى) شوشكا (گردوونى) به واتا خوداوهداننى
 شوشكا ناويان په پيدا كړدووه.

نامراز

نامراز له زمانای خووریدا دههش دهگرتنه سهر دوو حۆز:
سهرهخۆ و لکاو.

نامرازی سهرهخۆ له زمانای خووریدا بریتی بووه له: / ai - /
ئەگەر له لێكدانیدا لهگهڵ نېیی لکودا بهم حۆزه دایهژراوه:
ai - manin šēnif uz anam tănôziwal an a
ئەگەر بری من بهم حۆزه دهفتاری نهکردبا.

inu / لههه ئهوهی، ئهوا، suga / ههروو، چۆنکه، نهوئا، -
ina که.

نامرازی لکاو نهی به زمانای خووریه پێوهستوه به شێوهیهکی
زۆر فراوانیش دهگۆریت، نامرازی لکاوی an- دوو بێوی لێکداوه
وهک: Kelija - n mana - nn - an (ئهوه) کهلییهو
(ئهوهش)مانی، یان دوو کاری لێکداوه وهک: haz - oz - af
- n من ئهوهم گۆی ئی بوو، شاد بووم، ههروا دوو رستهشی
لێکداوه.

نامرازی لکاوی -a-an, -a, -an, -a -a -an (ma-
ش بههه چاوه دهکهون،

نامرازی لکاوی هیاکار زۆر به فراوانی له زمانای خووریدا
بهکارهاتوون، که ئهمانه:

mmama(n) - نه ئهوه، نه مهوه بهکیکی دی نا، nin- نه
ئهوه، بهپاستی (؟)، (a)nni- هه به هه مان واتا. ئهم
لکاوانه ههروا نامرازی لکاوی -ma, - man له بهکارهاتندا

تا راده پک به وشه یارمه تیده ری سهریه خۆره ده لکچن:
 -ai - ma -nin نه گهر راست بیت، -undu - man
 نه مجار شه، ناوا، وشه ی andi و Z پش له گهل ده مگاتی
 کاریکدا به کارهاتوو به سه به مستی چه سپاندنی روودانی نهو
 خواسته دیانه ویت بهته دی.

له زمانه ئورارتوودا نامراری سهریه خۆ که مته به کارهاتوو لهو
 نامرازانه ی ناسراون: نامراری لیکده ری - ēi لهوانه به نامراری -
 mi پش / نا/ به کارهاتبیت، ههروا نامراری که به نه -ale/u
 (نهوه ی) که، -iu نه گهر، که، -āše که، (کاتیپک) که
 نامراری پیشوهندی له رماسی خووریدا نازاند ویت، بهلام
 پاشکۆکانی ناسراون:

- edi - (eda >) ته، شت
 -da - له بهر نهوه، بۆ، له پشناو نهوه ی.
 -dan - له (به نهوه ی)،
 -w واتای نسبی ده به خشیت.
 له زمانه ئورارتوودا نه م نامرارانیه ی پوهندی هه - para هه تا،
 -ka(y) پیش، له پیش،
 له زمانه ئورارتوودا نه م پاشکۆکانیه ی نامراری پیشوهندی
 به چاو که وتوون:

-edi - که له گهل نشانه دا به کارهاتوو.
 -aye - له گهل -awe - و -aye ی خووریدا به اورده ی پکه،
 واتای نه زانراوه وای بۆ ده چن، که واتای (پیش، له پیش) ی
 به خشیت.

● aptin - (له لای ؟).

- asdu - له پیتاو، پز.

● -bedin - / -bed - له لای، له.

- istina - ya - له پیتاو، پز.

(Benedict 1962. Salvini 1976, Filhelim
1992).

نیتی کار

له رمانی خووریدا سَن جۆره نیتیوی بکەرو نیتیوی کراو هه بووه،
 نیتیوی بکەرو کراوی بار له گهڵ پاشگری a- نیتیوی بکەرو کراوی
 روود و له گهڵ پاشگری ä- دارنژاوان، نیتیوی بکەرو کراوی بار
 وهکو نۆیتکشی رووداو له گهڵ پاشگری u- به O- خوتندراوه نهوه
 فۆرماسنی a- و O / u- و i- له م سێیدا نیشانهی بکەرو کراو
 یه. به لکو بيشانهی تێپهرو تێنه پهرن، بۆیه ده بێت بگوتریت،
 کسه و نیتیوی بکەرو کراو له رمانی خسووری و نورار سوودا
 هه و به چه پور و بيشانهی تێپهرو تێنه پهرن بيشاپ هه تۆنه سه.
 نیتیوی تایبهتی نه گهر نیشانهی بچووک کردنهوهی ä- له گهڵ دا
 به کار نه هاتبا نهوا دهووری رسته به کی نهواوی گهتراه، له دارشستی
 نیتیوی بکەرو کراودا له رمانی خووریدا ههروا نیشانهی به کی
 تهواو که مریش، که / b - / سووه به کار نه توهو و، دپاره نه
 بيشانهی به کۆن بووهو له زمانه ریندووه که شدا ههروا نه توهو، وهک.
 Tessob - i - b - Ag - نیشوویی رهبر

فۆرماسنی نیتیوی ئۆیستراکت i / ē (ē) ی خسووری و ē ی
 نورارتوو رۆتیکێ گرنگ و خۆراو خۆزی گهتراه: له گهڵ بناحهی
 نیتیوی، که به دارشستی نیتیوی ئۆیستراکت به کار نه توهو:

erwi // ewri - سهروک هۆز

ewri - ēē سهروکایهتی هۆز.

Zarra - پاشا.

Zarra - ēē دهسه لانداریتی پاشا.

- tamgar بازرگان.

- se tamgar باررگانی، باررگانی.

هروا له گمل کاری گمردان کراودا له پسهی شوتن کهوتوودا له
دوای نموهی، که دهکرتن به بیتو، دزماسنی دؤخیان پیوه لکاوو،
که رۆلی نامرازی گه یه نمریان گیراوو.

i ja - lle - nin Zen - iff - uš dube - na -
man šuwa - lla - man keb - an - u / ož - a -
šš - na نهوانه‌ی که له راستیدا برای من (دؤخی کسرا
بر)، (نهوانه) خشتی بچووک همووبیش نهوانه‌ی، که (نهو)
ناردنی = نهو خشته بچووکانه‌ی، که براکهم له راستیدا ناردنی.
(Mishaninov 1962, 1958, Benedict 1962,
Sasson 1945).

کار

کار له رماسی خووری و نورارتوودا دهکاتنی تیپه پرو تینه په پرو باری شری کردن و ناکردن و کس و ژماره ی سوینکت و نویکتی ده پروه.

شپوهی کار له هردوو رماسی خووری و نورارتوودا بریتی یوه له پناخه ی کارو رنجیرنیک پشگر، بناخه ی کار رولنیک گرنکی له چه سپاندنی سپه منیک راکي کاردا بینیه.

له زماسی خووریدا هم شپوه دهکاتنه ی ژتروو به کاره تنوون:
۱- دهکاتنی نواو، که به یارمه نی نیشانه ی / OZ / u- دارپژراوه.

۲- دهکاتنی ناتهواو، که له گمل نیشانه ی ed-دا پتکهاتووه.
له زماسی نورارتوودا هم دهکاتنه ی ژتروو به چا وکه و تنوون.
۱- دهکاتنی گنراهوه، که هیچ نیشانه یه کی پتوه به لک وه.
۲- شپوهی دهکاتنیک، که نیشانه ی t(a)- له گملا به کارهاتووه.

۳- شپوهی دهکاتنیک ناتهواو، که به یارمه نی نیشانه ی ed- دارپژراوه.

نیشانه ی تیپه بریتی یوه له - i و - u هردوک
nips -ed -u -li- /-e-na دهبا بیکوژیت / دهبا
سری بریت.

- na - (e) l i d - (ed) ar - بۆ نموه ی نمو به ذات.
بۆ دهرپسی دهکاتنی تیپه سری تهواو له هیندیک دیالیکتی

زمانی خووری و نوزارتوودا نیشانه‌ی - u به کارهاتووه، وهک -
ma- (a) nu - نمو بوو.

- (i) d - u - ad - (نهوان) خپوون.

بۆ ده‌پرینی باری کاری تینه‌پر له زمانی خووریدا شتووی یتوی
بکه‌رو کړاو به کارهاتووه، که حق یتوی کهسی لکاوی پتووه لکاوه،
به‌لام له زمانی نوزارتوودا شتووی سهریه‌خووی پۆلکردسی کاری
تینه‌پر هه‌بووه له شتووی یتوی بکه‌رو کړاودا وهرگیراوه
بکه‌ری کاری تینه‌پر له هه‌ردوو زماندا بهم جوژه داپتیزاوه:
خسووری:

کهسی په‌که‌می تاک $dda < tta$

کهسی په‌که‌می کۆ $dilla / i$

کهسی سینه‌می تاک ۱ - پنت. ۲ - b

کهسی سینه‌می کۆ lla / e

نوزارتوو:

کهسی په‌که‌می تاک da

کهسی په‌که‌می کۆ di / a

کهسی سینه‌می تاک ۱ - پنت ۲ - b

کهسی سینه‌می کۆ ۱ - di / a ۲ - la

له زمانی خووریدا له تینه‌پر دا a - به 0 - گزراوه، له کاتیکدا،
که نیشانه‌ی - k ناکردنی پتووه لکاوه:

un - a نو دیت. ūn - o - k نو بایدت.
 نیشانه‌ی کۆ -it / du / o- له دوای نیشانه‌ی تۆپه‌رو
 نینه‌په‌ردا هاتووو بۆ پیشاندانی باربووه وهک: - - iŋ - piŋ
 id (u/o) - in /e - n / ده‌پا نووان بۆین.
 (Speiser 1941, 1953, Diakonoff 1967,
 1986, Nozagzi 1978, Khajikyan 1985).

دارشتنی سینتاگمی

رسته له زمانی خووریدا (یعنی له باری دهرپړنی گزېږېښی یاسای وشه له ښو رسته ده) په پکړی بار دهستی پټکردوه، که وشه یارمه تیدر. نامرازی سره یو، پ ناوه لکار توانیویانه په پټشی پکړون، همروا دیارخمری پکړی رووداوش پوی همپوه په پټشی پکړون.

پکړی رووداو که وتونه دواي پکړی بار، رسته گوراره ی همپوه، دیارخمری په پټشی ښوی دیارخراو که وتوه، روو په کاره ښانی نامرازی لکارو په کټکه له تاییه تیتیکانی رسته له زمانی خووریدا، که له گڼل همپوه رسته پکړی سره کی و همپوه خوږه رسته پکړی شوڼکه وپوډا هاتوه

له کساتی لیکدانی دوو کسار وپا دوو نیسوی کسار په پټ پارمه تیدانی نامراز، نهوا وشه ی پکړمی نهم وشه لټکدر اوانه وکو ناوه لکاری وشه دووهم تهماشاکراوه:

tiwe - na - Žen(a) - iff - us kad - u/oz - a -
šše - na ur - i - a - šše - na.

باسکرا (که ده) (پا) خوازیت.

دارشتنی نهم رسته په په زمانی کوردی هم شتویه ی ژورو دهیت.

برای من (پرام) نهو شتانه ده خوازیت، که لعمو پټش پاسی کردن.

نهم رسته په ی ژوروو له گڼل رسته کانی ژوروو نیز پکاپه تی

ههیه، چ له رووی شیوهی گەردان کردنی کارو چ له رووی نیتوی
پەگەر و کراو ئەگەڵ نامرازی لکەدا.

ħaʒ - oʒ - af -(u)n pɪs - an - d - u -/ oʒ- i -
tta(an).

من گوێم لێ بوو نەوه، شاد بووم // من گوێم لەوه بوو، شاد
بووم.

anz - an(n) - u/0ħ u/oʒ - af kull - i - mǎn
من داوام کرد، قسەگەر // من داوام لە قسەگەر کرد.

نەگەر لە دوو کاری گەردان کراودا بەین نەوهی دووهم نامرازی
لکاوی (- an) ی پێشە لکاو بوو، نەوه کاری دووهم نەنجاسی
رووداوی کاری یەگەم دەردەهێت:

hijaruħħa - tta - n - u/on - ae ʒen(a) - iff -
us keb - an - u /o - en.
- من - دەنێریت - برائە (ناگادەبم) ها. // ها بێرەم زۆرێکی
زۆر بێریت، و ها من ناگاداریم.

نەگەر هەردوو کار بە یارەتی نامرازی پێشەندی لێکدراو بن.
نەوه پەگ لە دوا یەک هاتنیان تەواو و راستە وەها هەردوو
کارەکه هەژێ پێشەندی رووداوەکه پێشان دەدەن:

mann u/o - kk - a- ll(a) - an andi - un - u/o
- an. - kk - al (la) -
- دەبێت - نەوان - و نەوانە دەین -

نەوان و // ناوا دەبێت، که نەوانەمی نەوان دەیکەن.

نامرازی نێری وەها پاشەبەدەکی -ai- یان -edi- پێشەستی بە
دۆخی خستەسەر بووه، هەر هەمان نامرازی نیتوی ئەگەڵ نیشانە

دڅخې مهربست و رتچکمو شوتن دا پتوسستمپار به دڅخې
مهربست بوږه، که رڼه وي پتشان داوه:

Zen (a) - if - we - ne aie

له پېتش پرې من دا.

en (e) - if - wa - ai - da

له پېتش خودای خوم دا.

attai - aff (< attai - w - wa) edi - (i) -

له پشورېدې ټاټوبي تړدا.

tiwe - wa - n edi -(i) - da - n

لەبەر ئەوە (وشە)ی تۆدا.

سیتاگی رسته له زمانی ئورتوو دا هیتدیک جیاوازی له گه له
رسته ده له زمانی خووریدا هه به، له و جیاوار پانه نه بوونی
نامراری لکاو له زمانی ئورتوو ده، هه روا که می ژماره ی
سه ره بو.

تېنگداسي رسته له زماني ثورارتوودا په پارمهني نامراز بووه ، رسته ي شوښن گوتو په پارمهني نامرازي گه پنهري ale , asc , in , دارپژاوه (نامرازي - al بڼي همبووه تاپه نيتي خژواو خژوي رسته ي شوښن گه وتوو بنوښت). له رسته ي شوښن گه وتوودا له زماني ثورارتوودا هدرگيز شتو په کي تايسهت و تهاوي کار نه دراوه. له کاتي همبووني کاري تپه ر له رسته دا نهوا بکهر ي رووداو هم ميسه به پش بکهر ي بار گه وتووو ديارچه ريش هروه کو زماني خووري به شتو په کي گشتي له پش تيروي ديارخواوه بووه ، کتشي رتککه وتي په شه کاني رسته له نيوان

ھۆيادا تا ئىستانلىقن تەكۈلدىراۋەنەۋە
 بىكەرى روۋدەۋى كەسى سىيەمى كۆى كارى سىيەمى ۋىكچىۋى
 كەسى سىيەمى تاك ھۆۋە ، لە ۋىو نوۋسراۋەكىنى مېيەر قاپوۋ سوۋ
 ۋ كىلەشۋىن دا لە مۇسساۋىر دا (Melikishvili 1953) ۋ
 لەۋاتەيە تايىسە تىشى دىيالىكتى مۇسساۋىر بىت لە زەمانى
 ئورازتوۋدا .

بهنديواری زمانانی خووری

نورارتوو به زمانانی کهفکازتیه^۹

له سه‌ره‌نای نهم سه‌ده‌به‌دا بیرورای حق‌واحق‌ز له‌بارهی زمانای
خسوری و نورارتوو ده‌پراوه، که یوو به‌هوی لی‌سدوان و
لی‌کولیه‌وه له‌زور لایه‌نیدا، بۆ وینه‌ف. بۆرگ هیت‌ل له‌سالی
۱۹۰۹د، پنج‌برایه‌ن‌هوی خسته‌روو، که‌وا زمانای خووری (ن‌ه‌وب
به‌نیوی مسینای نیودار یوو زمانیکی که‌فکازیه‌وه یز نهم
مه‌به‌سته‌وه‌کر باره‌به‌ک زمانانی سه‌ر به‌گروپی که‌رتقالی له‌گه‌ل
زمانانی با‌کسوری که‌فکازدا لی‌کدا، که‌رم‌باسی (نه‌به‌ری،
ن‌دیگیسی، با‌حی و دا‌غستانی) ده‌گرته‌وه‌ه‌روا له‌ه‌واری وش‌ی
قه‌ره‌ه‌گی و سۆزول‌ن‌یدا ه‌ه‌ولی داوه‌حزما‌یه‌تیک له‌نیوان
زمانانی که‌فکاری و زمانای خووری ده‌پیدا‌ه‌کات،

سه‌به‌ره‌ت به‌رم‌سه‌ن لۆژی زمانای نورارتوو و به‌زۆری
که‌راند‌ه‌وه‌ی یز سه‌ر گروپی زمانانی که‌فکاری له‌نیوه‌پراستی
سه‌ده‌ی سۆزده‌مه‌وه‌سه‌ری ه‌ه‌ل‌داوه‌ن ماوه‌یه‌کی در‌ئیش نهم‌چۆره
پیره‌ه‌ر با‌ه‌پیره، له‌سالی ۱۹۲۱د، ف. مار له‌ده‌رگه‌ترانی
سووس‌راوی سار‌دووری دووه‌دا ه‌ه‌ولی داوه‌له‌رووی نی‌تیم‌لۆز‌تیه
پیکه‌رتیه‌ته‌وه‌سه‌ر زمانانی که‌فکاری و به‌نایه‌نی گۆرخی، به‌لام
بۆچونه‌کاسی شه‌قلی ویت‌ت و ئاره‌رووی حۆی پتیه‌دیاریوو.

به‌راورد‌کردنی ریزمانی له‌نیوان زمانای نورارتوو و زمانای
که‌فکازیدا له‌نیوه‌به‌ره‌مه‌کسانی ک. ف. چیر‌تسیل و

مەلیکیشیلیدا رەنگی داوۋەتەو،

(Melikishvili 1953, 1954)

كەمكارى ناسى پۆلۇنى ر. براون لەگەل ك. ئا. كلىمۇفدا لە
سالى ۱۹۵۴دا راپۇرتىكىيان نووسى، كە تىپىدا خرمایەتى شىوال
رماسى سوزارنوۋ نەگەل كۆمەلە زىماناسى تاخىدا پىششان داوۋە،
نەگەرچى لە سەرەتاي كارگردىياندا نەگەر راپوۋنەو سەر
گىرمانەكان، بەلام ئىم كارەپار ھانى ى.م. دىپاكۇنۇف و
س.ئا. ستارۇستىيى دا بۆتەوۋى ئىم رىياسزە بگىر و ھەر لەم
زادەيش نەوۋستى، بەلكو بە زىمانى خىروپوشى بىسەستى،
شېرواوس لەم كارەپاندا بارى مۇرقۇلۇۋى ھاۋچەش و نىرىكى، كە
بەرچارواي كەوتوۋن غىستوىانەتە روو و بە تايىبەتى لە نىشوان
رماسى خورى-ئورارتوۋ و ناخىدا (چىمان-ئەنگوش وىاھى)
و ەپا رىماناسى لىرگىنى (لىزگىن، ناگول، پودووخ، روتوۋل و
چاخورواۋ بە تايىبەتى لە نىشوان چىن و ناخ و داغستاندا.

(Diakonoff & starostin 1986)

ك.ب. چەوكىيان رىمانى ئورارتوۋى بە زىمانىكى خىزمى رىمانى
ھىندو ئەوروپى كۆن سەير كىردوۋە، پەوۋى رەگى ئەو وشانەى لە
ھەردوۋلادا چۆن پەكن لەروۋى ئىتېمۇلۇۋىتە خىستوتەروۋ ئەوۋى
شاپەنى باسە ئىشېراۋ ھىچ نىرخىكى وای نەداۋەتە نىزىكاپەتى
نىشوان ھەردوۋ رىمانى ئورارتوۋ و خورى لە مانەو ئەو روۋ
دەپتەشەو، كەوا دەپان سالى قوتاپخەسەپەك سەرى ھەلداۋە بۆ
ئەوۋى زىمانانى ھىزراۋخۇرى كەمكارى بەرتەمە سەر رىمانى
خورى و ئورارتوۋ، ئەوۋى لە نىشوان زۆرى لىكۇلپەنەۋەكانى ئىم

قوتا به خانیده دا سهرنج راکتسه نه و به که وای بیرو پایدگی په ککرتوو
 نه، له پرهی گیترا ندنه وای چ رمانیکی که فکری بۆ سهر رمانی
 خووری و نورارتوو، هوی نهم حیا و ازیش بۆ مه لهنندی نیسته جیتی
 پنجی حووریسان ده گه پیتسه و، که که فکار نه پوه و به لکو
 چیا په گانی کوردستان پوه، نه و چیا پایدی، که له سهرده می ماده
 وه به چیا کاسی زاگروسی نیتودار پوه، سپرور راستی بۆ چووه، که
 نهم زمانه ی به زمانیکی راگروسی له حه مسه داوه بهک به
 که فکازی.

هه پوینی چهند وشه به کی هاو بهش وایا لیکچوو له نیتوان زمانه
 نهمه منی و زمانه نورارتو ودا وای له هیتدیک نهمه من ناسان
 کوردوه، که وای به نندپواریک له نیتوانیاند پایدی بهکمن و له و
 وشانه ی، که به وینه هیتدرا و نه ته و نه نهمه من.

نورارتوو - Sure چهک، نهمه منی - Sur شیر.

نورارتوو - Şari پاح، نهمه منی - Çar دار و درهخت.

نورارتوو - Ulu و شتر، نهمه منی - Ult و شتر.

خووری و نورارتوو - Ewri پاشا، سهرۆک.

نهمه منی - awri- ord کوپ به وای پیاوی بین ژن.

کار هر له سهر زمانه نهمه منی نه و نه ستاوه، به لکو هیتدیک له
 گورجی ناسان به هه پوینی بهک دوو وشه به کی لیکچوو له نیتوان
 زمانه گورجی و نورارتو ودا هه و لپان داوه رمانی گورجی به نه و نه
 سهر زمانه نورارتوو، به تایبه تی به هه پوینی چهند وشه به کی
 نورارتوو له نیتوان زمانه گورجیدا که نهمه من هیتدیکن له وای:

Ewri Arale .., tarae Arale .., ari Arale

پاشای نمرالی ... توانای نمرالی ، بده نمرالی .
 همبودی وشه‌ی هاوبه‌ش له نیوان زمانی نورارتوو و زمانی
 نمرمه‌نیدا کاریکی ناساییه ، چونکه به رنگی نووسراوانی میخی
 نیوان (۱۸۰۰-۱۵۰۰ پ .ر) دا نمره روون به‌وته‌وه ، که‌وا
 نمره‌ستان به‌شپک به‌وه له ولاتی نابری (نابری-رازراوه‌یه‌کی
 ناشوریه بۆ نیونانی نمو هه‌رتنه‌پن به‌گه‌رتنه‌وه ، که‌که‌وتیونه
 ژوورووی حقیا‌نه‌وه ، له نیوان سه‌رجا‌وه‌ی هه‌ردوو رووباری دپج‌له‌و
 فودات) چهنه کۆمه‌لیکی خووری زمانشی تیدا نیسته‌جن به‌وه ،
 بۆیه نمو زمانه‌ی نوس له نمره‌ستاندا ب‌لاو به‌زوه قسه‌ی
 پتکراوه له زمانی خووریه وشه‌یه‌کی رۆزی وه‌گرته‌وه هه‌روا به
 پتچه‌وانه‌ش .

پاشای نورارتوو-ساردووری یه‌که‌م (ده‌وره‌یه‌ری ۸۲۲-۸۲۵
 پ.ر.) نه‌وه‌ی بۆمار کردووه ، که پاشای نابری به‌وه له‌سه‌ر
 به‌ردیکی نمو شووریه‌ی ، که له‌سه‌رده‌میدا بیجا‌کراوه به‌ زمانی
 بابلی نووسیویه‌تی و ده‌لیت: (پاشای مەزن ، پاشای به‌هتیز ،
 پاشای جیهان ، پاشای ولاتی نابری و ...) .

خووری لقزان وای بۆ ده‌چن ، که‌وا خووریه‌پن ن سه‌ده‌ی V-VI
 پ.ر.دا و بگره دره‌گتیش له به‌رراییه‌کانی نمره‌نستاندا هه‌ر
 ما‌نه‌وه و نه‌ک هه‌ر نووان به‌لکو کۆمه‌لانی حۆزوو خووری دیشیان
 تیدا به‌وه ، چونکه هه‌ر دۆت له پال نیسپردنی نمره‌ندا نیری
 ساسپیرو نالارود و ماتیه‌یش برده‌وه .
 وا دپاره ساسپیرو وه‌کو زمانی هزانی کارتلیلی به‌و‌هیت ،
 نالارودیش نورارتوو و ماتیه‌نیش هه‌ر ده‌پت خووری پن و له‌گه‌ل

نڀوي مڻانڀدا بهراوردي بڳه.

به ڀڻي ٺهو ليکچسواندنهي ٺهرمن ناس و گهفکازي ناس
 کړدوويه، گهر نيمهي کورديش بهراوردک له نڀوان چه
 وشه يکي ههمان وشه ليکچسواندني واندا بڳهين دهينين وشه
 (شور // شوراي زماني کوردي که له گهل (وشه شمر) ادا ديت و
 له شپوهي (شهروشور) داده پڙيت رڙر له sure شوارنو
 نڀيکه چ لهروي گزگرن و چ لهروي واتاي که چه که، هرواش
 له گهل وشه sari شوارنو، که واتاي باخي گه پاندوه، نمرو
 له کورديدا به دارستانيکي پر له دارو درخت دڀين چي.

لهو وشانمش، که به دڙينهوي خرماسيه تيکي زمانهواني له
 شوار زماناني خووي و شوارنو داو زماناني گهفکازي - بهري
 رڙهلاتي وشه - سال -،، که له خوويدا sawal، له
 شوارنو da salا بهوه، له زماناني گهفکازي داپک - بهري
 رڙهلاتي swyrho، له زگين swr، شواريان asra-ja-b،
 ناخواخ asara-so-b، ناگول is، نه بخاز swا به.

وشه (سال // سال) زماني کوردي و زماناني دي نڀانڀدا
 رڙر له وشه sawal ي خووي نڀيکشره، تا ٺهو وڻانهي که
 له زماناني بهري رڙهلاتي گهفکازي هڻراونه تهوه.

وڻنه يکي دي له وشه ليکچسوانه خووي و شوارنو sijv -
 خووي sijv - رووبار، ناو، شپو، له زماني گهفکازي داپکدا a-
 sv، روتول a-s-xa ته پوون، حاخوور al-ex-as، ترومه،
 ناگول d-ix-ef پلاوٽن، شواريان is-ize بيالدرت، ناخي
 čeč-il به، که چي له زماني کورديدا بهرامبر به sijv ي

خویری و نورارتوودا، که واتای ناو یا رووبار دهبخشیت و شعی
شیو هدیه، که واتای حۆگهله ناو دهگه پهنیت، هروا و شعی شن
پۆ تمزایی بێو ههوا بهکار دێت.

هیندیک لایه‌نی لینگوو له نیتوان زمانانی خووری، نورارتوو و کوردی دا

نمو نیشانانهای، که به هزیابه دوح له رماسی خووری و نورارتوودا داپژراوه هیندیکیان لهرووی نمرکوه ههمان دهوری ریزمانی له رماسی کوردیدا دهگیرن، هه لیهت له گهل گویسی هونژتیک، یا سووک بوونهوی نیشانه کادا له وابه $\text{ste} \cdot (a)$ ی خسووری و ašto ی نورارتوو، که له دوحی گسواستنه ودها به کارهاتوو، هه روا نیشانهی as بژ تاک و as بژ کۆ له زمانی نورارتوودا بژ داپژشتنی دوحی شوینی سهره لدان به کارهتیراوه. نهمرۆ له زمانی کوردیدا نامرازی (ژ)، که له به شه دیالیکتی کوردی نهمه نستاندا له گهل دوو دهنگی (ک) و (ت) دا وه کو (ش) گۆ دهگرت و شوین و کاتی سهره لداننی رووداو پیشان دهدات، ههروه کو جۆری به کارهاتنی له زمانی خووری و نورارتوودا:

نازاد ژ چیه هاته حارئ // نازاد له چیه هاته خوار (ئ).

نمو شایه‌نی بانه هیندیک له زمانه وانان نامراری (ژ) بژ $(haca)$ ی ئیرانی کۆن دهگه رهنه وه له وابه پرۆیسۆر کوردژیت (کوردژیت - ۱۹۸۴).

$ta < da$ نیشانهی دوحی گسواستنه وه بووه له زمانی خووریدا، له زمانی نهمرۆی کوردیدا $-da$ پاشه‌ندی به وانا پاشکۆی نامرازی نامراری پتوهندی (به له یه، نهرکی نهم پاشکۆیه به یی نوو نامرازه دهگرت، که له گهلیدا هاتوو:

به شاری همولیردا تئیه ریم.

له بهر رووناکي چرادا ده دره شایعه.

له دواي رووداني نهم کارساته جهرگ برده هه ره چي رووده دات،
با روویدات.

ta-n < -da-n- نیشانه ی دۆخی سه رچاوه بهوه له زمانى
خووریدا، له زمانى کوردیدا dan- پاشگرێکه شوێن سه رچاوه ی
شت پیشان ده دات له ک تیکدا، که به شیوه ده لکیت، وهک:
ناگردان، کادان، گولدان و هی دی

ka(i)-n له زمانى نورارتوودا نیشانه ی دۆخی سه ره لدانى
داهاتوو بهوه له بهارى گۆدا، له زۆریه ی شیوه راره گانی سۆزانی و
موکریدا keynē جی نئوی پرسه یاره: که یی بته دووت؟ که یی
رووی دا؟

a, ia نیشانه ی دۆخی شوێن بهوه به ناک له زمانى خووریدا،
به لام له زمانى نورارتوودا a- به ناک و به کۆ به کارهاتوو، له
زمانى کوردیدا پاشکۆی نامرازى پتوهى (له)، که da- به
واتای شوێن ده به غشیت، به لام له هه مان کاتدا نهم پاشکۆ به
شیوه ی a- دا به کار دیت به هه مان مه به ستی da- که دوور نه
هه ره هه مان a- ی خسووری بهیت، که زۆریش وا یی ده چیت
کورتکراوه ی da- بهیت.

نیشانه ی ناوه نئوی (-h), (-ha) له هه ردوو
زمانى خووری و نورارتوودا تابه تیتی نیشیکى و جوگرافى
پیشان داه، هه روا له گه ل نمو وشانه شدا به کارهاتوون، که
ناوه نئو بوون و به خزمايه تى به باوک گه راونه ته وه، له زمانى

کوریدیدا نیشانه‌ی ناوه‌لنتیوی -ki- له‌گه‌ل ناوه‌لنتیویک به‌کار بیس
 پله‌ی بالا‌ی پتشان دده‌ن و له‌کاتیکیشیدا که‌ ناوه‌لنتیوه‌که
 دوویات ده‌پسته‌وه نهم نیشانه‌یه به‌کوتایی دووه‌مه‌وه ده‌لکیت
 هه‌روه‌ک: قول، قولکی، سۆر سۆرکی، ره‌ش - ره‌شکی تال
 تالکی.. (کورددۆڤت - ۱۹۸۴).

نیشانه‌ی ناوه‌لنتیوی u/ohpe-ahpe ی خووری و <û/oha
 - u/ oha ی نورارتوو له‌گه‌ل نه‌و ناوه‌لنتیوانه به‌کارهاتون، که
 واتای که‌رسته یا چۆنه‌تبیان به‌خشیوه.

له‌ زمانێ کوریدیدا پاشگری - okî ده‌چیتته سه‌ر ناوه‌لنتیوی
 چۆنه‌نه‌ی و ناوه‌لنتیویک له‌ پله‌ی بالا‌دا داده‌په‌ژۆت: که‌ره‌ژۆکی،
 زه‌ره‌ژۆک (ی)، ره‌شکۆک (ی)، تال - تالۆکی.. هه‌روه‌ به‌ کوتایی
 ره‌گی که‌روه‌ لکاوه‌و ناوه‌لنتیوی لن داپه‌شتوه: که‌ره‌ژۆک (ی)،
 زه‌له‌قۆکی ره‌ره‌قۆکی.. (کورددۆڤت - ۱۹۸۴).

نیشانه‌ی (i)nne ی خووری ناوه‌لنتیوی نسبی داپه‌شتوه‌وه به‌
 کۆنایی هه‌مه‌وه‌ جه‌زه‌ نیتۆکه‌وه‌ لکاوه‌، له‌ زمانێ کوریدیدا
 پاشگری - ini ی ده‌چیتته سه‌ر کوتایی نیتۆ نیتۆی نه‌په‌ستراکتی لن
 داده‌په‌ژۆت، وه‌ک: شه‌ر-شه‌رینی، زیو زیوینی..

له‌ زمانێ نورارتوودا نهم نیشانه‌یه‌ی خووری له‌ شه‌ته‌ی anne
 یا unna ش به‌رجاو که‌وتوه‌وه‌ ناوه‌لنتیوی سه‌ببیان داپه‌شتوه‌، له‌
 زمانێ کوریدیدا پاشگری - ani ده‌چیتته سه‌ر نیتۆ ناوه‌لنتیوی
 نسبی داده‌په‌ژۆت، ژن-ژنایی، کچ-کچانی، پیاو-پیاوانی..

له‌ زمانێ نورارتوودا تیه‌ی سه‌ره‌خۆ هه‌به‌وه‌ بۆ ناکردن، که‌ به‌رتی
 به‌وه‌ له‌ mî و که‌وتۆته‌ په‌ش کاره‌وه‌، له‌ زمانێ کوریدیدا - me

نیشانه‌ی ناکردنه‌و نه‌ویش ده‌که‌وخته پیش کارو دا‌حواری ناکردنی
 کارتیک ده‌کات: مه‌که، مه‌لن و له زماسی فارسیشدا ههمان
 نیشانه‌ی کوردی له ههمان باری رتزمانیدا نیشانه‌ی ناکردنه:
 مکن، مگو و..

له رمسانی خووریدا کاری تینه‌په‌ر له شته‌وی به‌وی به‌که‌رو نه‌وی
 کراودا خودا نه‌کراونه‌وه، بۆیه گه‌ردان نه‌کراوه، نیشانه‌ی تینه‌په‌ر
 له زمسانی خووریدا O/u و له رمسانی ئورارسووشدا & وه یا O/u
 به‌وه.

نه‌وی به‌که‌ر له رمسی کوردیدا به یارمه‌تی u- داده‌پێژێرت و
 نه‌وی کاریش به یارمه‌تی e - : خه‌ونوو، ریدوو، .. کرده، پرده، ..
 هه‌روه‌ک له‌م گۆته‌دا به‌کارهاتوه: (کرده‌ی من و پرده‌ی نه‌و).

وشه‌ی چۆن یه‌ک و لینگ نیتزیک

وشه‌ی کوردی:	وشه‌ی خووری:
ئه‌له‌ه	alg- ئه‌له‌ه
مۆرت	amurt- مۆرت
ئه‌مرد، زه‌وی	ard- ئه‌مرد
هه‌رزه‌کار	ars- گه‌نج، لاو
په‌خسهر، دهل	asi- دهل
ئه‌ستی / سستی -	ašti- ژن
تێوی تایبه‌تی ژنانه	
هه‌وار، ناچار،	awari/e- هه‌وار،
ئاوایی	کێلگه
بۆز، قاوه‌یی	bawr- بۆز
بهرگ، به‌رج	burg- به‌رج
دایک، دایه، داده	dada- دایه، داده
ئه‌سپ	es- ئه‌سپ
که‌و- ره‌گی که‌وتن	kew- دانان
	kul- به‌جێ هێشتن،
کۆژ دان، به‌جێ هێشتان	کۆژ دان
که‌ره‌ت	kur/o- که‌ره‌تیکه‌ی دی
مان	mann- مان، هه‌به‌ون
مهر، مری	mari- مهر

میترنی، پیاوہ تی	mariani- میترنی
ناز	nas- ناز
نیگار (کاری)	nih- بہرہ
پڑیہ، پو پ // لونکہ	paba- کتپو، چپا
پرد	pil- کہنال
کوپر، قورت	quli- لٹو
شن، تہ رای	šeja- رووبار، ناو
ژیر، ہوشہ ند	šir- شیرین بہت، چاک بہت
چونکہ، چونکو	šukkuo- چونکہ، جا
	-tad-ar-az-k-a-e
تہدارک	خوشہ ویستانہ
	Tiš(š)- ناز ناوی
تیشک، تیر	خوداوندی مانگ (۱)
تڑی، پر	tiššan- تڑی، زور
خوہر، خوہی ناو	hur- دہنگی ناو
ہلوا، ہلوا	halu/o- ہلوا

وشه‌ی نوډارتوو:

وشه‌ی کوردی:

alg-a - نه‌لقه	نه‌لقه
amurd-inne - مۆرت	مۆرت
ardi-ne - نەرد، زهوی	نەرد، زهوی
arse - گەنج، لاو	هه‌رره‌کار
asi - دهل	په‌خسیر، دهل
awara - به‌رناوه‌نه‌یی	ناواره
bawr - به‌ژ	به‌ژ
Bia-in - نوډارتوو	به‌یانی // به‌یگانه
borg - بورگ	بورگ، به‌ورج
dada - دایک، داده	دایک، داده
ese - نه‌سپ	نه‌سپ
ew - نه‌وی، کوین	نه‌وی
kul - کۆل دان، هین هه‌تشی	کۆل دان
mare - مێر	مێر، مێر (ئ)
mari - مێرینی	به‌پاوه‌تی، مێرینی
nas - ناز	ناز
nih - به‌هه	نیه‌گار (کردن)
pile - که‌نال	پیر (د)
qult - لێژ	کویر، قووت
sala - سال	سال
saphale - چه‌پ	چه‌پ

sari- باخ
 sure- چهک
 hur- دهکی ناو

چې، دارستانی چې
 شهرو شوو
 خوږه خوږی ناو

له گڼل هه پوښی نهو به نډیوار په یو ژووړو له نیوان زمانې
 کوردی و زمانانی خوړی و نورارتووډا، ناتوام پلیم زمانې
 کوردی ټو زمانانی خوړی و نورارتوو دهگه پټه وه، چونکه زمانې
 کوردی له پرووی پناه ی لینکسپک کولنوی و دارشتنی ریزمانتووی
 زمانیکه سر به کومه له زمانې باکووری روژناوای زمانانی
 نیرانی، که نهویش گروپیکه له خیرانی زمانانی هیندو نهوړوپی،
 بهلام کاریگه ریتی زمانانی خوړی و نورارتوو ټو سر زمانې
 کوردی سهردهمی گژن هه پوډه.

ئەنجام:

لە شەرقىيەوارى سوسراوى خورىيان و ئورارتوياندا، كە لە
خاكي كوردستاندا دۆررەتەتە، وەك ئوزى-ھەرقى كەركوك،
ئوركيش - سەرچاھى رووبارى خابور، نەوار-بەرى رۆژھەلاتى
دحلە، سېروان، تل حلف-ھەرقى سىن كوچكەى نىوان عىراق و
ئىران و ئوركىھەو دۆلى رووبارى پۇتان، بەرراپەكانى ساسۆن،
دۆلى رووبارى ئاودەش/قەرەسەو، لە سەرووى رووبارى فورات،
باشورى گۆمى ورمىن، شەشمارە لە دەشتى پىتۆن، ئەو روون
دەپتەتەتە گەوا بە شەتەپەكى گشتى زمانى نووسى و زمانى
قەگەردنى دانىشتوانى كوردستان لە ھەزارەى سىنى پىش راپىندا،
تا نىسەپەستى ھەزارەى پەكى پىش زاپىن زمانانى خورى و
ئورارتو پەو.

زمانى خورى تا مەوەپەگ زمانى دەولەتى دەسلەتدارەتى
مىتانیانیش پەو، ھەروەكە لە نامەكانى تووشراتە را دیارە، كە
بۆ ئامود خوتوبى سىيەمى ئاردووە، چونكە زمانى خورى زمانى
پەرۆرى ئەو ھەرقىمانە پەو، كە مىتانیگان ھەزمان رەواپەتەپان
تیدا كەردووە، ھەلەت لە دوواپیدا پەرە پەرە زمانى خۆشپان لە
نووسىندا پەكارەپتەو.

زمانى خورى چەندە كارىگەرى لەسەر زمانانى ئەو ئاوانەدا
ھەپەو، كە ھەزمانەواپەتەتە تیدا كەردووە ئەوئەندەش كارىگەرى
لەسەر زمانى مىتانیدا ھەپەو، ئەو زمانە مىتانیپەى، كە بە
زمانى پەرتۆ كوردى دەپەردەت.

لەبەر رۆشنایی پاشماوەی نووسراوی خوورییان، کە تا ئێستە
 دۆزراوەتەوه ئەوه روون دەبێتەوه. کەوا خوورییان لەگەڵ داهاستی
 چەرخێ مێژوودا خاوەنی راستەقینەی ناوچەکانی باشوورو
 نیشوەرێستی کوردستان بوون، بەلام لەبەر ئەوهی لەوساوهی
 شوێنهواری نووسراوی خوورییان دۆزراوەتەوه، کوردستان داوەش
 کراوەتە سەر چەندین دەولەت، بۆیە چۆن کورد لە مافی رەوای
 یەکیبوون و بێ دەسلەڵداریتی ئەسەر حاکی خۆی بێ بەش کراوە،
 ئاواش لە حیویتی کۆلتوووری دەولەمەندی خوورییان بێ بەشی
 پێوه.

تیکستیک به زمانی خووری کۆن

نووسراویکی تیشاری پاشای ئورکیش
سەدهی ۲۳ - ۲۱ پ . ز :-

Tis(s)-ar-i/e¹ , enda-n² UR.KES³ (-we)³ ; pusti⁴
⁴PIRIG . GAL (-we)⁴ pah - (a)ist-u-m⁵ pur (u)li
 addi⁶ , halli⁷ Lubadaga - sa/žag-u-in⁸ ; (j)e - me
 - ni(n)⁹ tasp-i¹⁰ , halli¹¹ Lubadaga-š tasp-u-in¹² ,
 AN (-s) haw - u^h (?) - a¹³ haz - u - we - in¹⁴
⁴NIN NA GAR¹⁵ (-š) Šimig(e) - an Tosiob(-as)
 , (j)e-me - ni(n) tasp-i¹⁶ , halli inobe - inobe¹⁶
 s/žc - (i) d (o) - in¹⁷ (سەهاگۆمۆف - ۱۹۶۷)

واتای تیکسته که به زمانی کوردی

تشار ۱۱۱ پاشای ۴۱، نورکش ۱۳۱ پرستگه ی نیرگالی ،
 بیناگر، ۱۰۵، نهم پرستگه یه ۱۶ ک ۷، لویاگادا پ (پریا)
 بیپارتریت ۸۱، نهمدی که له راستیدا ۹۱ ده پروحیتیت ۱۱، نهو ۹۱،
 لویاگادا پ (پریا) له نیسوی پرتیت ۱۲۱ (حرداووندانی) نار
 نزای ۱۳۱ پ به جن نه هیتیت ۱۶۱، (حرداووندان) نی، سا، گار
 (۱) شیمیکان ۱۰۶، تیشسوب ده با ده همزار جار ده هدرار جار
 (۱) (۱۶۱) نه فرته لی پکن ۱۷۱.

۱- نیتوی تایبه تیبه، رسته یه، ar-i/e- کاری فرمانه - بده،
Tis(š)- نازناوی خوداوندی مانگه (۱) - Tiss-ari نیهادی
رسته

Tišš-ari endan UR.KES^{۱۱}

تیشاری (هه به) پاشای نورکیش
۲- وشه ی enda به پیتی نهو نیکسته ی پدردست وانی-نهو
پاشای نورکیش (هه به) دهگه پیتیت، به لام له نیتو تیکستانی دپدا
پهرچاو نهگوتوه.

۳- له گمل تیپینی ژماره (۱) دا پهروردی بکه.

۴- واتای پر به پری purli (حانور/خاسی) دهگه پیتیت.

۵- pah- رهگی کاره، سیشاهی (a) له زمانی کۆنی نهگه دپدا
بژ دهر پینی ha,ha به کارهاتوه.

۶- addi له زمانی خووری کۆنتردا andi پروه.

۷- وشه ی halli ی خووری له گمل ata ی نورارتوودا پهرورد
بکه، که واتای (نه نهو، نهوه ی که، که) ی به خشیوه و هیتدیک
له خووری لۆزان وای بژ دهچن، کهوا حنی ناوی نیشانه ی anni
ی همر alli - addi-هه بیت، که مانای نهوه - هه تا
دهبه خشیته، که مهبهستی له نهم (خوداونده) هه تا (پدرستگه) به
به.

۸- ده تواندرت کاری šagt-u-in وا روون بکرتتهوه، کهوا له
شیره ی کاری فرمانه بژ کهسی سیتیهمی تاک.

۱۰- وا دیره کرداری کارا برری کاریکی تته په.

۱۱- واتای پر به پری (نه وهی که) په.

۱۲- له رووی دارشته وه له گمل تپپینی ژماره (۷) دا به راوردی بکه.

۱۳- a- حق ناوی همی کسمی سته می تاکو له کونتردا له شته ی a(j)- دا بوو، دوو نیبه ته یی w و u هر O بوو بیت، له گمل پاشگری u/obhe- دا به راوردی بکه.

۱۴- جسوزی ساکسرای šagr-u-in, tašp-u-in دانانی هاو ته رب بوو، -u- له (کونتردا -i-) نیشانه ی تپه پ بوو، -w(a) نیشانه ی ناکردن و -i/e- نیشانه ی کسمی و (e)- نیشانه ی بهرکاری بوو.

۱۵- an- نامرزی پیسه ند پیسه نه گهرچی له زمای کونتری خوریدا به کوتایی نوی Teššob وه لکاوه.

۱۶- i-na-u-be//i-nu-be له رووی گوگردنه وه inobe بوو.

۱۷- له باری کزی همما شته ی تم دو وشه په šagr-u-in و tašp-u--in دابه. (i)d(o)- نیشانه ی کتبه -ido-in>din- له گمل tina- ی نورارتوودا، که فدرمانه و له باری کت دابه به راوردی بکه.

له دهلكنى ئوتتۇراكى پىشلى مېتىنى، كە بۇ ئامون جوتوى سىلەمى ئۇرغۇنى
 سىمىر بارلىقوى و بۇ دەورۇقۇرى ۱۴۰۰ سال پ . ر . دىگەنلىقۇرى

[... Zen(a)-iff(u)-da¹ -ma-en² tiwe šukko³
 kul(i)i-c⁴ zen(a)-iff-ut⁵ -en⁶ ba2-i-en⁷ Zen
 (a)-iff-we-n¹¹ , an(a)-ardi-iff(u)¹⁰ -ta-n⁸ Mano¹³
 -en⁹ zen(a)-iff-we¹¹ pali-ld-ŷ/he un-a¹⁴ , ima-
 ma-nin¹⁵ niŷari ag-o2-af¹⁶ ...Zen(a)-iff-ut⁵ mag-
 ann-iff¹⁹ -an(?)¹⁷ keb-an-o2-a²⁰ -44o¹⁸ , inna-ma-
 nin Mano-š²¹ ag -i-en(?) pugi-o2-af²² -n-en... (ja-
 lle-nin²⁵ Zen(a)iff-ut²⁰ tube-na²⁴ -ma-na²³ šu(w)a-
 lle-ma-en²⁰ keb-an-o2-a-44o-na²² ... al-ma-nin Zen-
 (a)-iff-ut(?) mag-en-iff-(n)na²⁸ keb-an-o2-a²⁹ ,
 and(i)-wa-tia-en³⁰ te-on-ae³² tiššan tiššan piš-o2-
 t-ewa³³ ti2-iff-a-³⁴ -en³¹ mana šu(w)c-ne³⁶
 anamm(i)-lla³⁷ -an³⁵ undu Zen(a)iff(a)-da¹ kul-o2-
 af pali ...] . (سېلىقۇرتۇف - ۱۹۹۷)

واتای نامه‌های توشراتا-پاشای میتانی به رمانی کوردی:

[... جا (۲) برام ۱۱۱ له دواپیدا و تهی (خۆم ۳۱۶) پ من بهیژم (۴۱)
به‌لن ۱۶۱ پنا برام ۱۵۱ گوتی لن ره‌گرت (۷) که‌واته ۱۹۱ به‌یۆنه‌ی (۸۱)
ماره‌یی (۱) له (برامه‌وه ۱۶۱) مانه - نه‌و ۱۶۱. نیتراوه‌ی برام (۱۳)
گه‌بشت (۱۴) و به‌راستی (۱۵) جه‌هاز من ناردم ۱۶۱. ... به‌لام (۱۷)
له‌به‌ره‌ی (ته‌وه‌ی (به‌یۆنه‌یه‌ی (۱۸) برام (نه‌و) ۵۱ دیاری (یه‌ی)
بۆ من (۱۹) نارد (۲۰) که له‌راستیدا مانه ۲۱. من
را (ام) سپاردبو (۲). جا هه‌روا (دیسان) ۲۳۱ نه‌و (انه‌ی) ۲۵۱
ناهانه‌ی، که هه‌موو له راستیدا (۲۵) برام (۲۶) ناردنی (۲۷)
... له‌به‌ره‌وه‌ی له‌راستیدا برام (۲) [نه‌و] دیاری (بانه‌ی) بۆ
من (۲۸) ده‌نیرت (۲۹)، نه‌وه (۳) له‌به‌ره‌وه‌ من (۴) زی ۳۱۱ زۆر (۳۲)
زۆر شاد ده‌بم (۳۳) له کانگه‌ی دله‌وه‌ (۳۴) هه‌روا (۳۵) نه‌وا هه‌موو به‌م
هه‌زه (۳۶) نیدی برام من راستیم ده‌یری ...].

۱- پیوهندی به (بۆ برای من / / برام) دا ههیه و تاییه ته بهوهوهو
 نیشانهی ریتیکهیه، دهتواندریت بهم جـۆرهش
 بهخوتندرتهوه: Zenivda و هیا Zenifud , Zenifta

۲- ma-an - جا، له دواى ئهمدا.

۳- šukko ناوهکاره.

۴- دههکاتی داخواریه به کەسی یهکه می تاک.

۵- نیشانهی دۆخی بره (š)(u) -.

۶- an .

۷- له گهڵ نزیکتی کەسی سێیه می تاک: i/e-en له

دههکاتی فرمان کردیشدا بهکارهاتوه.

۸- دۆخی دانان l/da-n - ی دههپوه.

۹- له لیکدانی an - له گهڵ Mane - n - an دا.

۱۰- واتای تهواو و پههپهپی (دیاری باوک) هو نیتراو واتای

تهواوی - دیاری باوک - به (هوک)، نیتراوی (من)
 دهیه خشیته.

۱۱- we - if/v - (a) - zen له گهڵ گۆتایی کەسی n - دا

له دۆخی خستنهوه دا بهوهو بۆ (نیتراوی من) دهگهڕێتهوه.

۱۲- Mane یه (n -) گۆتایی کەسیه.

۱۳- دۆخی خستنهوه.

۱۴- گوزارهیه و کارهکە تێنهپهوه کەسی سێیه می تاکه.

۱۵- inna نهوهتا ma - ha - nin له راستیدا.

۱۶ - af/v - کسی په کمې تاکه له دهمکاتی نولودا.

۱۷ - an - نامراری لیکدوهو کموتوته کړتایی - mag
aan- iff [an (?)]

۱۸ - تایه تیتي رسته دیارحمري پتوهدو په یارمه تی نامرازی
sse که له گمل کار هاتوه دارپژاوه.

۱۹ - لیره دا واتای په پیری (دیاری من)ه.

۲۰ - کاری تپه پری کدسی سیمې تاکه.

۲۱ - Mane بدرکاری کاری (pugl-ož-af) هروا
بکری کاری تپه پری ag-i په.

۲۲ - af/v - کسی په کمې کاری نولودو له گمل کاری تپه پری
پیشتر ag-ož-af/v دا په راوردی بکه، که بدرکاری له گمدا
هاتوه، که بز کدسی سیمه ده گمیتوه.

۲۳ - ma-an- جاري کی دی، دیسانوه، په لام له گمل
su(w)a-lla واتای (همو هی وان)ی په خشیوه.

۲۴ - tupe (حزریکی دی tuppe) په واتاکمې تابلوی
قوپنهو نیشانه ی ناسراوو کوی an- ی پتو لکاوه.

۲۵ - ija- (نمرانه ی) که، lle- هی وان، nin- له راستیدا
حن ناوهو له نورازتووشدا بز همدان نمرک په کار هاتوه.

۲۶ - نیهادمو له دڅخی پر دایه.

۲۷ - شتوهدی کاره په یارمه تی نیشانه ی -sse- دهر راوهو
هروا نیشانه ی ناسراوو کوی an- یشی له گمدا هاتوه بز وشه ی
tube-na ده گمیتوه.

۲۸ - له باری کتو ناسراوی دایه، چونکه په یارمه تی نیشانه ی

na- ی ناسپاری و کۆ داپۆژراوه، ههروا نیشانهی کۆتایی کەسی
n- بە پیش نیشانهی پێشوو کەوتوو

۲۹- کەسی سێجەمە بۆ دەمکاتی ماتهواو، نیشانهی an-
لهگەڵ کاری تێپەردا هاتوو و لێره دا -l- ی کاره که له نێوچوو.
۳۰- lla- حە ناوی لکاوو بەجێ ناوی andi لکاوو له
دوخی مەبەست دان (وا دپاره wa- له باری ناوه‌لکاری داپه؟) و
نیهادی کاری تێپەردو نامرازی an- ی لێکده‌ریشی له‌گه‌دا
هاتوو.

۳۱- an- کەوتۆته کۆتایی رستهوه.

۳۲- له -le + بناخه‌ی (به‌هێزکردن و زیادکردن) on- +
کۆتایی ناوه‌لکاری ae- پێکهاتوو.

۳۳- کەسی یه‌که‌مه بۆ دەمکاتی ته‌واوی کاری تێپەرد.

۳۴- a- نیشانهی شوێنه‌ی نیشانهی an- ی له نێوپردوو.

۳۵- an- له anammillan دا نامرازه.

۳۶- ū(w)e- هه‌موو: نیهاده‌و له‌گەڵ نێوی دپارخراوی -
mana نه‌وه (۱) دا به یارمه‌تی نیشانهی دپارخراوی ne- دا
لێکدراون.

۳۷- واتای ته‌واوی anammil-lla-an به‌م چۆره‌یه:
(ه‌ی) وان - جا، هه‌ر له کورتدا -lla- (ه‌ی) وان هه‌بوو، هه‌میشه
بۆ هه‌موو ده‌گه‌رتنه‌وه (هه‌موو وه‌کو وشه‌یه‌کی کۆ سه‌یر ده‌کرت).

تیکستیگ به زمانی نوارتوو

له نووسراوه‌کانی پاشا - رووسای دووهم کوری
 نەرگهشی، که بۆ سه‌ده‌ی (٧)ی پێش زاین
 ده‌گه‌ڕێته‌وه:

*Hal-di-e¹ EN-SÚ² i-ne ^{Na}pu-lu-še "Ar-giš-te-ḫi-
 né-še⁴ ku-ju-ne *Hal-di-né-né³ uš-ma-lí-né⁶ "Ru-
 sa-a-še "Ar-giš-te-ḫi-né-še- a-le ^{KUR}Ḳu-ub-li-né
 bu-bE-i⁷ ḫi-ú-ra-a-né šu-le-e ma-nu⁸ ú-i jé-e-i⁹
 iš-ti-né ma-nu-r[e]¹⁰ š[ú]-ki¹¹ *Hal-di-še¹² ú-bar-
 du-du-né¹ i-e-še- i-nó ^{má}ul-de-e[t]e-ru-be¹⁴
 URU¹³ šú-ḫe¹⁶ iš-ti-né-ša-tu-ú-ú-le¹⁷ pi-le ^{UD}IL-
 da-ru-ni-a-né¹⁸ a-gu-ú-bé¹⁹ ... i-mu-ka-ḫi-ni-e^{21,23}
 *RU-sa-i-m-e^{21,23} ḫu-bi-jé²¹ a-še²⁰ pi-le-mi-ke-du-
 le²⁴ UDU.MÁŠ.TUR *Hal-di-e ni-ḫe-se-du-le-

ne²⁷... a-še A^{me} e-ši-a²⁸ si-u-le²⁷ MÁŠ.TUR
 4Hal-di-e ni-ip-so-du-le...[²⁷]Ru-ss-a-né²⁸ Ar-gis-to-
 he-e LUGAL DAN.NU²⁹ LUGÁL al-su-i-né³⁰
 ILUGAL-ne ^{KUR}šù-ra-u-e³¹ LUGÁL ^{KUR}Bi-a-i-na-
 u-e³² LUGAL LUGAL ^{me}ú-e a-lu-so-e³³ ^{URU}Tu-ub-
 pa-e³⁴ pa-ta-re [^{me}]Ru-ss-a-še [²⁷]Ar-gis-to-ši-né-še
 a-le-a-lu-še³⁵ i-né DUB-to-e {i}b-li-e³⁶ a-lu-še
 pi-tu-li-e... a-lu- se u-li-še³⁷ ti-ú-li-o i-e-še z/ka-
 du-u-bé a-lu-še-ti- ne-ne³⁸ tu-li-e ma-so-e³⁹ {i}j-
 né le-li-l⁴⁰ e-a-i ^{KUR}Bi-a-i-né-še⁴¹ e-a-i lu-lu-i-ne-
 le 4Hal-di-še 4IMac 4UTU-né-še DINGIR^{me}še
 {m}i-i ti-i-ni mi-i ar-mu-ze-i mi-i zi-li-bé-i⁴²
 bi-u-ra-i-dí⁴³ {k}u- li-e-tù-ú-n{é}⁴⁴ .
 . (١٩٦٧ - ١٩٦٨)

واتای تیکسته که به زمانی کوردی

(خودلوهندی) خالیدی ۱ پاشایمتی خوی ۲ (دسه لاتداری خوی) به
 رووسا (کوری) نهرگشتی ۱ (دا)، نووسی: خالیدی ۵ (له) چاکمی ۶
 رووسا (کوری) نهرگشتی نغناوا (دهدویت): له دۆلی کورلی ۷
 زوی بین بهر بهر ۸، هپچی ۹ تیدا نهو ۱۰ من (پش) ۱۱ خالیدی ۱۲
 قهرمانی دا ۱۳ (۱) من نعم رهزم ریک خست ۱۴ گونده کسان ۱۵
 سمرلنوی ۱۶ لهویدا ناوه دان بهوونه مو ۱۷ که نال له ۱۸ (رووباری)
 تولد لرون (م) راکتسا ۱۸ به ۲۱ نموی ۲۲ هرکه ۲۹ رۆیه (هاته) ۲۴
 نغو که نال، رووسا ۲۴ ممر به (خسرداوهندی) خالیدی هکا:
 قوربانی ۲۵.. هرکه له ناسمانه مو ۲۶ ناو ده چرتته خوارن دهبا بز
 به (خسرداوهندی) خالیدی (یکمه) قوربانی .. رووسا (کوری)
 نهرگشتی ۲۸ پاشای به توانا ۲۹ پاشای ممرزن ۳۰ پاشای هوزانی
 (سمره غز) پاشای بهیان ۳۱ پاشای پاشایان، دسه لاتدار ۳۲
 شاری توشی ۳۳ رووسا (کوری) نهرگشتی نغناوا (دهدویت): نهو
 کهسه ۳۵ نهو (نوسراوه) بهر تهموه، نهو کهسه ی دروسنی کرد ۳۷
 وای بین دهلت: << من (نموم) دروست کرد >> نهو کهسه ی
 (نمو) ناوه له نهره برت ۳۸ و نوری خوی ۳۹ له شوونی داهنت ۴۰،
 بهیان ۴۱ و بهیگانه ۴۲ - خالیدی بهیشیا شیفین و خوداوهندی
 (کی) نه نیشو و نه نموی ۴۳ (۴) نه توی نمو (ان) به به زوی
 (لپیان) به جن نه هتلت ۴۴.

- ۱- (d) نشانه‌ی خوداره‌نده، **dz-Haldi** له دؤخی مەهەست دایه.
- ۲- به **ewri-jî** ده‌خۆتندرته‌وه‌و واتای پاشا، دمه‌لاتدار ده‌گه‌یه‌یت و له دؤخی مەهەست.
- ۳- m نشانه‌ی نێوی تایبه‌تییه‌و له دؤخی بزره.
- ۴- ناوه‌لناوی هه‌ی له دؤخی بزی دایه‌و به پارمه‌تی نامرازی **he**- دارێژراوه‌و له باری ديارخه‌ری دایه.
- ۵- **Hald(i)-in** ناوه‌لناوی هه‌یه‌و له دؤخی دانان دایه.
- ۶- نێوی نۆستراکتو له دؤخی دانان دایه.
- ۷- **ku-ub-ne** واتای خۆی ده‌ه‌خ‌ش‌یت و به پارمه‌تی **ina** و **hu-be-i** له دؤخی خسته‌سه‌ره‌و **kur** ن‌ه‌ش‌انه‌ی کتیره.
- ۸- **man-o** مان، شتیه‌ی کۆنی مان بووه، (-o) ن‌ه‌ش‌انه‌ی کۆنی تینه‌مه‌ر بووه بۆ کاری **man**.
- ۹- شتیه‌ی ناگراوی جن ناوی ناداری **je(i)** بووه، که واتای هه‌رک‌س‌ت‌یک، هه‌ر‌ش‌ت‌ت‌یک، هه‌ر‌چ‌یه‌ی‌کی گه‌یان‌دووه.
- ۱۰- ناوی به‌که‌رو ناوی گراوی نه‌نج‌ام‌دا‌ره.
- ۱۱- جن ناوه‌و له دؤخی تیان دایه.
- ۱۲- له دؤخی بزر دایه.
- ۱۳- کاری گ‌ی‌ژراوه‌ی ک‌ه‌سی س‌ت‌یه‌مه‌، -u ن‌ه‌ش‌انه‌ی کاری تپه‌ره، d کاره - فه‌رم‌انی دا.
- ۱۴- کاری تپه‌ره بۆ ک‌ه‌سی به‌ک‌ه‌می تاک.

۱۵- له‌باری کۆ دایه‌و له‌رووی گرافیکه‌وه ده‌رنه‌براهه‌، به‌لاره به
 patare-la ده‌خوتنדרتسه‌وهو شتیه‌ی تاکێ نهم وشه‌یه‌patare-
 به‌.

۱۶- ناوه‌شناوه‌و له‌ رۆژی ناوه‌نگه‌زاره‌ دایه‌.

۱۷- کاری تێپه‌ره‌.

۱۸- له‌ دۆخی مه‌به‌ست دایه‌.

۱۹- کاری تێپه‌ره‌و له‌گه‌ڵ ag- ی خووریدا به‌راووردی به‌که‌

۲۰- ناسرازی گه‌یه‌ننه‌ره‌.

۲۱- له‌ دۆخی مه‌به‌ست دایه‌و له‌رووی گرافیکه‌وه واتای
 (هاتوه‌)ی به‌خشیه‌وه‌.

۲۲- نهم وشه‌یه‌ له‌ بنچینه‌دا به‌م جوژه‌ به‌وه‌: in(a) uka(i)-

he-na، که‌ واتای (ئه‌ نه‌وه‌ی (من) ی گه‌یه‌اندوه‌وه‌.

۲۳- ناوه‌شناوی هه‌یه‌.

۲۴- کاری تێنه‌په‌ری ناتمه‌واوه‌و له‌ ده‌مکاتی داخوازی دایه‌.

۲۵- کاری تێپه‌ره‌.

۲۶- له‌ دۆخی شوێن دایه‌ به‌ یارمه‌تی (-a).

۲۷- کاری تێنه‌په‌ری ته‌واوه‌و له‌ ده‌مکاتی داخوازی دایه‌.

۲۸- Rusa-na له‌ دۆخی نه‌به‌سوڵۆت دایه‌و نیشه‌انه‌ی

ناسپاری له‌گه‌ڵدا هاتوه‌وه‌.

۲۹- LUGAL وشه‌یه‌کی سومه‌رییه‌و به‌ واتای پاشا.

DAN,NU وشه‌یه‌کی نه‌که‌دییه‌و به‌ erel tara(i)e

خوتنדרاوه‌تمه‌وه‌.

۳۰- ناوه‌شناوه‌و به‌ in- کۆتایی هاتوه‌وه‌.

۳۱- šur ، له باری تاک دایه و اتای شیر، چه کی گه یاندووه
 šurila له باری کو دایه و اتای که رته ی نیمچه
 سویایی (گونده کانی) ی به خشیوه

۳۲- دهوله تی نورارتو به حوڑی گونوه Biainil ، که کوی
 ناوه لئوای نه تنیکی وشه ی bia-in بووه

۳۳- ناوه لئووه وه کو بو به کار هاتووه کو تایی به usa-
 هاتووه.

۳۴- وشه ی Tušpa-e لیره دا بز -patar شار ده گه رته ووه
 ههروه کو ده پینی گیتیر زگرمی URU ی (شار) ی لسمه
 داندراوه و اتای شاری توشپی گه یاندووه.

۳۵- له باری بزر دایه و حن ناوی ale-lalu ی له گه لدا
 هاتووه.

۳۶- < (i) e - u - tur > tulezj ده مکاتی داغسواری و
 مهرجه، له گه ل نووسینی پاشا - مینه و (س) به راوردی بکه:

a - lu - še pa - ha - n [e - le] i š - ti ne - ne-
 که له دؤخی دانان دایه، کن (مانگیان) (له باری کو دایه)
 لیره ووه له گه ل خوڑی ده بات (دو یفرینیت)،
 ši-u-l-eja-la ،
 به لاه -i š - bē - ni - ri - a-lu - še
 ti-nē-nē-ḥa-a-n-lie-e کن لیره دا (مینگه له) مهر ده بات
 (Melkishvili 1962) پروانه

۳۷- له دؤخی بزر دایه.

۳۸- له باری ناسیاری دایه (n-) له ناوه لئوای < tina
 tiwe(i)na موه هاتووه، که روئی ناوی گنپاره، خسووری -

tiwe وشه، قسه، پهلتن

۳۹- جن ناوی ئاودلن وییهو له ma - (u)se وه داپتیزاوه.

۴۰- له ډ(ter - u - e(j) وه هانووه.

۴۱- ئاوهلناوهو له دڅخې پزر داپهو به ډ(in) کوتایی هانووهو

له گهډ خالی ژماره (۳) دا بهراوردی بکه.

۴۲- جن ناوی هدی کسی سینه می تاکه.

۴۳- دڅخې رنجه بکه ډ(qawra - eda).

۴۴- داپشته که ی نهوه د روو و دیار نییهو له وانه به (l-ku

l-eja-ito-ne) u) بیت، که شپوهی کوی ډ(u-l-eja-هوهو

نیشانه ی بهرکاریشی هاتوته سهر، که کسی سینه می تاکه.

چهند روونکردنوهه کی پتویست

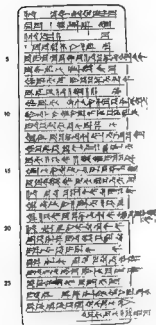
بزوینی تیماتیکی - نهو بزوینه، که دهگوتسه کوتایی
موزیفیمکهوه بۆ نهوهی پتوانیت پاشگریک، یا موزیفیمکی دی
بهو موزیفیمهوه بلکیت ههروهکو (o) له وشه speedometer له
زمانی نینگلیزی و (e) له وشه groteappel له زمانی
هۆلهندی و (a) له وشه گوتهگهه له زمانی کوردی دا.
گراف - نیشانهی نووسینه بۆ دهنگیک، بهلام هیندیک چار له
هیندیک زماندا دهپهته نیشانه بۆ ریتتر له دهنگیک، ههروهک له
زمانی نینگلیزدا S نیشانهی کۆیهو دهنگی [s] دهردهپهت وهک
وشه books، بهلام له وشه doors دهنگی [z] دههههوه
له وشه occasion دهنگی [z̥]. نهم بهارهی بهکارهینانی
گرافیک بۆ دهنگیک ریتتر له نووسیناسی خووری و ئورارتووشدا
هههوه .

نیشانهی گرافیکی - نیشانهی نووسینه بۆ تهپی ناسایی، که له
نیشان دوو کهوانهی < > دهنوسریت بۆ نهوهیه له نیشانهی
دهنگیکدا جودا پکرتهموه که له نیشان دوو کهوانهی | ادا پشبان
دههپهت، ههروا نیشانهی فونیمی له نیشان دوو کهوانهی / و/
نیشانهی مورفیمیش له شهوهی { } دهردهپهت.

S, Z ی خووری و ه ی ئورارتو بهرامهر (ژای کوردی به .

h // kh , dz // ځ , tš // څ

ت // ټ , ځ // ځ , ځ // ځ , ځ // ځ

نوسراویکی خووری، که له شمشاره دۆرراوه تەوه
(پروانه 1963 gorgen).

لی شپوئیس و میسوا (س)، که به زمی نوزارتوو سوو
 ماو جەرگهی کوردستاندا دژراو ته ره و له بهاری سا
 ۱۹۹۹ دا لههر ده رگهی موره خانی وورمێم دیوه.

- Gadd J. C. , Tablets From KirKuK . RA , Tom XXII , 1920 , p. 49.
- Speiser E. A. , Mesopotamian Origin . philadelphia , 1930.
- Speiser E. A. , Introduction to Hurrian . AASOR 20 , NewHaven 1941
- Speiser E. A. , The Hurrian Participation in the civilizations of Mesopotamia , Syria and Palestine . CHM I (1953 - 1954) PP. 311 - 327.
- Gelb I. J. , Purves P. M. , MacRae A. A. , Nuzi Personal Names . Chicago 1943.
- Melikishvili G. A. , Urartski Klinoobrazniy Nadpisi . VDI , No 1 , 1953 .
- Melikishvili G. A. , Nairi - Urartu . Tbilisi 1954
- Melikishvili G. A. , Urartski Klinoobrazniy nadpisi . M-L , 1960 .
- Melikishvili G. A. , Urartski Yazik . M. 1964 .
- Benedict V , Urartian Phonology and Morphology . Ann Arbor , Michigan 1962.
- Mishaninov I. I. , Gramatijeski story Urartskovo

- Yazika . M. 1962.
 Jorgen Laesson, People Of Ancient Assyria.
 London 1963.
 Diakonoff I. M. , Yaziki Drewney predni Azii .
 Moskwa 1967.
 Diakonoff I. M. & Starostin S. A. , Hurro -
 Urartian as an Eastern Caucasian
 Language . Munchen 1986.
 Van Loon M. ,The Euphrates mentioned by
 Sarduri II of Urartu . Fs. H. G
 Guterbock , Istanbul 1974.
 Barnett R. D. . The Hieroglyphic Writing of Urartu
 ,Fs . H. G Güterbock, Istanbul 1974.
 Sasson J. M Hurrians and Hurrian Names in the
 Mari Texts . UF 6 , 1975, 353 - 400.
 Wilhelm G. , Zum Urartaischen Nominalflexion.
 ZA 66 , 1976, 105 - 119.
 Nozagzi N. A. , Voprpsi strukturi Khritskovo
 glagola . Tbilisi 1978.
 Salvini M. , Problemi di morfologia nominale in
 Urarteo . Aion 1979, 97 - 115.

ک.ک. گوردویلف. رنژمانی گوردی. (وهرگشیری له رمانی
رووسی یهوه - د. گوردستان موکریانی بهغدا ۱۹۸۴)

Khajikyan M. L., Khuritski i Urartski Yaziki. Moskwa 1985.

د. جمال رشید احمد. دراسات کردیه فی بلاد سوبارتو. بهداد،
۱۹۸۶.

د. جمال رشید احمد. لیکولنه وهیکلی زمانه وانی دهر بهری
میتژوی ولاتی کورده واری. بهغدا، ۱۹۸۸.

د. جمال رشید احمد، د. فوزی رشید، تاریخ الكرد القدیم،
اپریل، ۱۹۹۰.

Groz K ., The Archive Wullu Family. Copenhagen 1988.

Filhelim G ., Drewnie Narod Huriti. Moskwa 1992.

بەرتوکی چاپکراوی نوسوسەر:

- ۱- فەرھەنگی روسی - کوردی بە ھاوکاری ی. کەیدايتسە، مۆسکۆ، ۱۹۷۷.
- ۲- ھۆنراوەی ئافرەتی کورد، ھەولێر، ۱۹۸۰.
- ۳- رێزمانی کوردی بە ھاوکاری د. نەسرین فەخری، ھەولێر، ۱۹۸۲.
- ۴- رێزمانی کوردی (بە کەرەستەیی دیالێکتی کرمانجی و سۆزانی) لە زمانی رووسێوە وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی کوردی، بەغدا، ۱۹۸۴.
- ۵- بێست چیرۆکی ھۆلکۆزی کوردی، ھەولێر، ۱۹۸۴.
- ۶- کەشکۆلی گیو، بەرگی یەکەم، بەغدا، ۱۹۸۶.
- ۷- سینتاکسی رستەیی سادە لە زمانی کوردی دا، بەغدا، ۱۹۸۶.
- ۸- زارە کوردییەکان بە ھاوکاری دوکتۆر کامیل بەسیر، صادق بەھا، الدین و ھەممەین ھەورامانی، ھەولێر، ۱۹۸۷.
- ۹- کەشکۆلی گیو، بەرگی دووەم، ھەولێر، ۱۹۸۸.
- ۱۰- قواعد اللغة الكردية، بغداد، ۱۹۸۹.
- ۱۱- رەنگدانەوی دۆزی ژن بە نێوی ژنەو لە نێو رۆژنامەگەری کوردی دا (۱۸۹۸ - ۱۹۷۰). ھەین فەین، ۱۹۹۵.
- ۱۲- تیشکێک لەسەر زمانی دانێشتوانی کۆنی کوردستان (زمانانی خووری و نوواری)، ھەین فەین، ۱۹۹۵.

نامتليکدي چاپکراو

ژنی کورد و ددري مئتموایدتی، ههین ههین، ۱۹۹۵

تنگیزلیسمووی پیلادکراردی، سوز سیمو

- ١- نامراره کاسی خسته سهر له رستهی کوردی دا، کوفاری رانکو بهرگی ٤، ژماره ١، ١٩٧٨، لاپهڕه ١٤٥ - ١٧٥
- ٢- نافرهت له ههزراوی کردی دا، سهله پهی، ١٩٧٨
- ٣- الراد فو الشعر الکوردی، سهله پهی، ١٩٧٨
- ٤- جهزده کاسی جین ماوه دهوڕه له پستهی کوردی دا، کوفاری کوفی راسباری عراق - دهستهی کوردی، ژماره ٧، سالی ١٩٨٠ - ٢٢٩ - ٢٥٤
- ٥- جهزده کانی رسته له رمی کوردی دا، کوفاری رانکو، ژماره ١، بهرگی ١، ١٩٨٠
- ٦- دهنگی نافرهتی کورد له نهێو ههزراوه کانی دا، کوفاری بههین، ژماره ٦٣، ١٩٨٠، ٧ - ١٦
- ٧- نو له پستهی کوردی دا، کوفاری زانکو، ژماره ١، بهرگی ٧، ١٩٨١، ٩٤ - ٦٧
- ٨- ناوهێندو له رستهی کوردی دا، کوفاری کاروان، ژماره ٥، ١٩٨٣
- ٩- جهیهیهی نالی کین بهوژا کوفاری بههین، ژماره ٨٦ و ٨٧، ١٩٨٣، لاپهڕه ٢٨ - ١٨، ٢٣ - ٢٤
- ١٠- جهیهیهی نووسیهی چاوگهی نهسهده، کوفاری کوفی راسباری عراق - دهستهی کوردی، پهڕگی ٩، ١٩٨٣، ١٨٩ - ٢١١
- ١١- جهیهیهی پهڕسهندنێ ئۆرتۆگرافی له روژنامه گهری کوردی دا، کوفاری روژنبهری نوێ، ژماره ١٠٢، ١٩٨٤، ٢٨ - ٤٥
- ١٢- له گهێل ئۆبهری روژنامه گهری کوردی دا، کوفاری روژنبهری نوێ، ژماره ١٠٢، ١٩٨٥، ٢٢٣ - ٢٢٢

- ۱۳- تیشکینک لەسەر کۆناری رووناکی، کۆناری رۆشنبیری نوێ، ژمارە ۱۰۷، ۱۹۸۵، ۲۶۴-۲۷۷.
- ۱۴- رستەیی شوێن کەوتووی کات، کۆناری رۆشنبیری نوێ، ژمارە ۱۱۱، ۱۹۸۶، ۱۶۰-۱۶۸.
- ۱۵- رستەیی شوێن کەوتووی هێس، کۆناری رۆشنبیری نوێ، ژمارە ۱۲۴، ۱۹۸۹، ۱۵۱-۱۵۷.
- ۱۶- رستەیی شوێن کەوتووی مەرج، کۆناری رۆشنبیری نوێ، ژمارە ۱۲۵، ۱۹۹۰، ۷۲-۷۸.
- ۱۷- رستەیی شوێن کەوتووی پێوانە، کۆناری رۆشنبیری نوێ، ژمارە ۱۲۶، ۱۹۹۰.
- ۱۸- رستەیی شوێن کەوتووی پێچەوانە، کۆناری رۆشنبیری نوێ، ژمارە ۱۲۸، ۱۹۹۲، ۴۶-۵۳.
- ۱۹- چەند سەرغیجیک لە سەر زمانانی غووری و ئورارتی، کۆناری زانکۆ، هۆلەندە، ژمارە ۱، ۱۹۹۴.
- Een Blik Op De Choerie en Oerartoe Tal--۲.
en,ZANKO I, November 1994.

نەر بابهتانی دەستوور و نامادە چاين:-

- ۱- شێوەزاری حاشمانی لە زمانی رووسێوە وەرە گێڕاوەتە سەر زمانی کوردی و لەبەرەمە بەتەرەکانی یروۆیسێز زەین یوسێزاقا بە.
- ۲- کەشکۆلی گێو، بەرگی سێهەم.
- ۳- کۆناری رووناکی ۱۹۳۵-۱۹۳۶.
- ۴- الحیر فی المجله الکوردیه.

۵- ابتدا فی الجمله کرده.

- ۶- کتبی نویسی کوردی به تلف و بی شعر و چارمه کردنی، له ۱۹۹۳/۱۰/۲۹ له کونفرانسی زمانی کوردی له پاریس دا پیشکشم کرد.
- ۷- بهرو زمانی کی به کنگروری کوردی له ۱۹۹۴/۶/۲ له کونفرانسی چاندو هونری کوردی له ماستریفت پیشکشم کرد.
- ۸- بهراورد کرنا هندک تایه تیا دیالکتولی لایهرا دیالکتا کرمانجی ژوری و دیالکتا کرمانجی نالی، له کونفرانسی زمانی کوردی له ۱۹۹۵/۱/۱۰ له بهراون پیشکشم کرد.
- ۹- سهرده مکتبی زمانی کوردی و کومده زمانی نثرانی.
- ۱۰- هورده خسه و باری لیکچرسوی ژنه کسور و ژنه نه وروی، لهو سهیناریدها پیشکشم کرد. که سهینهندی روشنیری کوردی له ۱۹۹۴/۱۰/۲ له روزردام رژیکی تایه تی بز ژنان ساز کردهو.
- ۱۱- ژنی کورد به ستم هورده دراوه.
- ۱۲- چمکی ژن له نیشو بهندی پیشینانی کورد، روس، هولندی و ننگلوزا.
- ۱۳- ژنی کوردو شوین که وتهی، لهو سهیناریدها پیشکشم کرد. که پدکشی ژنانی کوردی هولنده له ۱۹۹۵/۶/۲۳ له نمن بورگ دا رکیان هستهو.
- ۱۴- هژی کم بهرهمی بهری ژنی کورد، لهو سهیناریدها پیشکشم کرد، که له ۱۹۹۵/۵/۱۹ له له لایهرا معلبهندی فدرهنگی کوردی شاری له لایهرا سازی کردهو.
- ۱۵- تیژویتی ژن بز سهرمستی.
- ۱۶- نهامینا همر دهمنیت.

۴	پيشه‌گي
۶	شوقين و کاتي همپويي غوريان و نورارتوريان
۹	شوقته‌واري نويسراو به زماني غوري
۹۱	شوقته‌واري نويسراو به زماني نورارتوو
۱۳	پيتوهندي نيوان زماني غوري و زماني نورارتوو
۱۵	فوتولوي و فوتوتيجي زماناني غوري و نورارتوو
۲۲	وشه‌ي فهره‌نگي و وشه‌ي دارشقا
۲۶	نپو
۲۸	جن نپو
۳۱	ناو‌نپو
۳۳	نامراز
۳۶	نپوي کار
۳۸	کار
۴۱	دارشقا سپتاکسي
	په‌لپواري زماناني غوري و نورارتوو به
۴۵	زماناني کيفکاژتوه
	هتتديک لايه‌ني لتيکچوو له نيوان زماناني
۵۱	غوري و نورارتوو و کوردي
۵۹	نه‌لجام
۶۱	تيتکستیک به زماني غوري کۆن
۶۲	واتاي تيتکسته‌که به زماني کوردي
۶۳	تيتيني
۶۵	له نامه‌گاني نوشراناي پاشاي ميناني
۶۶	واتاي نامه‌گي نوشرانا به زماني کوردي
۶۷	تيتيني
۷۰	تيتکستیک به زماني نورارتوو
۷۲	واتاي تيتکسته‌که به زماني کوردي

۷۳ تشبیهی
۷۷ چند روونکردنه و به کی پیوست
 وینه‌ی شوتنه وارتکی نوو سراو به
۷۸ زمانی خووزی
 وینه‌ی شوتنه وارتکی نوو سراو به
۷۹ زمانی نوو ورتوو
۸۰ وینه‌ی
۸۳ په‌رتووکی چاپکراوی نووسه‌ر
۸۴ لیکولینه‌وی چاپکراوی نووسه‌ر
۸۷ پښتني پابه‌ته‌کان

ژماره‌ی سپاردن له کتنځایه‌ی نیشتمانی (۳۸) ی سالی ۱۹۹۹ درلودن